

Skript 42.4

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Winter 2020

COLOFON

Skript Historisch Tijdschrift
Jaargang 42 nr. 4, Winter 2020
ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift
Postbus 1626
1000 BP Amsterdam
skript-fgw@uva.nl
www.skript-ht.nl

Skript Historisch Tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en biedt studenten van verschillende universiteiten de mogelijkheid om hun wetenschappelijke werk aan een breed publiek te presenteren.

Een abonnement op Skript kost 22,50 euro per jaar. U kunt lid worden door het ingevulde machtigingsformulier te mailen naar skript-fgw@uva.nl. Ook kunt u een mail sturen naar de redactie, dan krijgt u het machtigingsformulier thuisgestuurd. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij de redactie en bij boekhandel Athenaeum te Amsterdam.

Redactie Rob Bes, Noa Duijsens, Maaïke de Jongh (hoofredacteur), Julius van der Poel, Nina Saelmans, Sara Verveer.

Redactieraad Dr. N. Bouras, Drs. L. H. van Hasselt, Drs. M. den Hertog, dr. D. W. A. G. van den Heuvel, dr. M.M. Leeman, dr. A. Nobel, dr. J. Oddens.

Eindredactie Latifah Trams

Advertenties Inlichtingen bij de redactie.

Drukwerk Printenbind.nl, Amsterdam.

Prijs € 7,50

Voor het winternummer van onze tweeënveertigste jaargang heb ik de functie van hoofdredacteur overgenomen van Eva Nicole Pool. Graag zou ik haar hierbij willen bedanken voor haar inspanningen. Door de aanvang van de coronacrisis was het een vreemd jaar om hoofdredacteur te zijn van *Skript*, maar zij is zeer goed met deze nieuwe uitdagingen omgegaan.

Het nummer dat u nu voor u heeft liggen is een themanummer over kritische geschiedenis. Nu alweer ruim een jaar geleden werden wij benaderd door dr. Natalie Scholz, docent moderne Geschiedenis aan de UvA. Zij had een aantal artikelen van hoge kwaliteit voorbij zien komen die konden worden samengevat onder het thema kritische geschiedenis, en zij vroeg zich af of wij misschien geïnteresseerd waren om daar een themanummer van te maken. Met veel enthousiasme kunnen wij nu het resultaat aan u presenteren.

Het essay van Puck Limburg verderop in dit nummer geeft een uitstekende historiografische verkenning van kritische geschiedenis als geschiedkundige benadering. Zij onderzoekt het verband tussen mythe en geschiedenis, feit en fictie, en concludeert: 'Het verleden informeert het zelfbegrip van het heden in de vorm van mythe of geschiedenis. Tegelijkertijd bepaalt het heden echter het begrip van het verleden door de eigen aannames over de wereld. Qua betekenis zijn de twee afhankelijk van elkaar en het is daarom van belang dat hun onderlinge dialoog zoveel mogelijk kritisch benaderd wordt.' (p. 45). Een kritische benadering van geschiedenis is dan ook bij uitstek belangrijk bij het onderzoek naar mensen die in de geschiedenis niet de machthebbers waren maar de ondergeschikten. Het ingewikkelde van het bestuderen van deze groep is het feit dat ze weinig traditioneel bronnenmateriaal hebben geproduceerd. Vaak moet gekeken worden naar teksten die gaan óver hen, en dus geschreven door de heersende klasse.

Dat ook die bronnen kritisch bestudeerd kunnen worden om een inzicht te geven in (post)koloniale machtsverhoudingen, laten de auteurs van dit nummer zien. Rosa Uijtewaai bestudeert Britse spotprenten waar ofwel de koloniale 'Ander', ofwel de Britse 'Ander', de arbeider, belachelijk worden gemaakt. Zij ziet dat in de negentiende eeuw beiden groepen op een vergelijkbare manier werden gekenschetst, namelijk als fysieke en morele tegenpool van de witte, Britse middenklasse. Opvallend genoeg vond tijdens en vlak na de Wereldtentoonstelling van 1851 een verandering plaats. U kunt in haar artikel lezen waarom dit was. Tibbe Jonker analyseert twintigste-eeuwse reclamefiguren van bedienende Afrikanen, zoals de Sarotti-Mohr. Wat was de betekenis van deze reclamefiguur voor post-Versailles Duitsland? Tot slot kijkt Donna Korsuize naar het begrip 'Primitive Culture', gemunt door Edward Tyler. Ze onderzoekt onder andere de popularisering van deze term in Britse kranten in de jaren na publicatie van Tylers boek.

Ook hebben we in dit nummer een tweetal interessante interviews. Met Karwan Fatah-Black praatten we over de discrepantie tussen het publieke debat en het academische debat dat wordt gevoerd over de Nederlandse koloniale geschiedenis. En redactielid Sara Verveer heeft promovendus Alexander Geelen geïnterviewd over zijn onderzoek in het project *Resilient Diversity*. Ik wens u veel leesplezier!

Maaïke de Jongh

INHOUDSOPGAVE

06

---

*Reclame en
het culturele
archief*

*Natalie
Scholz*

08

---

*Representa-
ties van de
ander*

*Rosa
Uijtewaal*

24

---

*Interview
met
Alexander
Geelen*

Sara Verveer

28

---

*Schuldig,
sensueel of
schadelijk?*

Tibbe Jonker

42

---

*Dialogoog
tussen heden
en verleden*

*Puck
Limburg*

48

---

*Van
wetenschap
naar
wijdverbreid*

*Donna
Korsuize*

60

---

*Interview
met Karwan
Fatah-Black*

*Maaïke de
Jongh en Rob
Bes*

65

Recensies

72

---

*Tip van de
redactie*

RECLAME EN HET CULTURELE ARCHIEF

Natalie Scholz

Zoals de negers' luidt de kop van deze reclame voor een radiotoestel van het merk SABA. De advertentie verscheen in maart 1950 in het West-Duitse vrouwen tijdschrift Constanze. We zien op de voorgrond de tekening van een goed geklede en opgemaakte witte vrouw en op de achtergrond twee zwarte mensen, amper gekleed en gekenmerkt door dikke lippen. De palmboom signaleert een exotische setting, de spullen op de grond een heel eenvoudig bestaan. De tekst introduceert de witte vrouw als "mevrouw Müller". Volgens haar is een leven zonder radio "even primitief en stupide" als het bestaan van "negers". Meneer Müller vreest echter dat een radiotoestel met fatsoenlijke kwaliteit te duur is. SABA-Schwarzwald-Radio heeft de oplossing: een nieuw model voor maar 230 Duitse Mark.

In maart 1950 waren West-Duitsers net de heftigste armoede van na de Tweede Wereldoorlog voorbij. Met de stichting van de Bondsrepubliek in mei 1949 waren zij bovendien het bestaan als de morele paria's van Europa ontsnapt. De weer beginnende reclame-industrie van deze periode heeft volgens historici de wensen van Duitse consumenten na de ellende van oorlog en bezetting weer geactiveerd en gekanaliseerd. Reclame hielp mee bij het creëren van een nieuwe West-Duitse *consumer identity* passend bij de waarden van de sociale markteconomie en beïnvloed door conservatieve genderrollen en gezinsidealen. Het voorbeeld van de SABA-reclame geeft echter een indicatie, dat reclame ook een bijdrage le-

verde aan hoe West-Duitsers na de oorlog hun relatie tot de wereld verbeeldden. In dit geval werd deze relatie geplaatst in het kader van verschillen tussen zwart en wit, Europees en niet-Europees. Een maand eerder toonde een advertentie van hetzelfde merk een "Monsieur Duval in Paris" en een "Mister Shaw in Bombay" als tevreden bezitters van een SABA-radiotoestel. Zij bevestigen de "wereldwaarde" van het bedrijf uit het Zwarte Woud dat, zoals de tekst onderstreept, "al voor de oorlog" meer dan een miljoen toestellen naar "alle werelddelen" had geleverd.

De "Zoals de negers"-advertentie wilde de West-Duitse consumenten vooral distantiëren van het spook van een "primitief" bestaan als gekoloniseerd en herinnerde op die manier aan het recente verleden van een armoedig en bezet land. Via de opnieuw beschikbare consumptieproducten mochten de lezers zich nu plaatsen binnen een westerse civilisatie wiens raciale grenzen werden gemarkeerd door de witte huidskleur. De eerdere SABA-advertentie had beweerd dat dezelfde consumptieproducten door hun succesvolle exportwaardering door de belangrijkste West-Europese machten opriepen. Dat de Britse witte bezitter van het toestel in de Indische havenstad "Bombay" (tegenwoordig Mumbai) werd geplaatst, reflecteert een vanzelfsprekend koloniaal perceptiekader. Beide advertenties samen bevestigen de indruk dat het tijdperk van Europese superioriteit nog niet voorbij was en nodigen de West-Duitse lezers uit zich zowel met het Duitse product als ook met een bijhorende status in de wereld te identificeren: herkend door de westerse burens en superieur ten

opzichte van niet-westerse volkeren.

Reclame is een uitstekende bron om greep te krijgen op het "culturele archief" van een tijdperk. Reclamemakers willen dat hun boodschappen snel en intuïtief overkomen en moeten dus begrippen, metaforen en idiomaten inzetten waarvan ze aannemen dat zij door iedereen worden begrepen en geaccepteerd. Anders dan overheidspropaganda lijkt reclame onafhankelijk te zijn van politieke betekenissen. Vele historische studies hebben echter aangetoond hoe de rond 1900 opkomende commerciële reclame via nieuwe massamedia sterk verweven raakte met het Europese kolonialisme en bijhorende ideeën over rasverschillen. Stereotyperende en kleinerende afbeeldingen van zwarte mensen in advertenties hoorden bij dit fenomeen. Voor de twee decennia na 1945 wordt het onderzoek hierover echter vrij schaars, ondanks het feit dat de ineenstorting van het Derde Rijk niet tegelijk het einde van het tijdperk van Europees kolonialisme betekende, maar alleen het begin van een langdurig dekolonisatieproces. Vanaf het Marshallplan kreeg massaconsumptie geleidelijk een nieuwe politieke betekenis als onderdeel van het idee van "het Westen" in de context van de beginnende Koude Oorlog. West-Duitsland werd, met het "Wirtschaftswunder" en de ligging aan de grens naar het socialistische Oosten, een bijzonder voorbeeld voor deze nieuwe betekenis. Echter daagt er nergens een communistische "ander" in de West-Duitse reclame van de tijd op, maar wel nog steeds soms een raciale "ander". Welke invloed had dus de erfenis van een – nog niet beëindigde – Europese koloniale en imperiale cultuur na 1945 op de commerciële verbeelding van massaconsumptie als een kenmerk van het Westen? Achter zo'n onderzoeksvraag schuilt de kans om wellicht een stuk beter te begrijpen hoe visies die wij vaak bij het tijdperk van vóór 1945 plaatsen toch – structureel en onbewust – konden blijven doorwerken. ■

"Wie die Neger!"

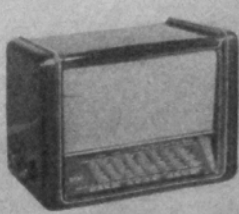
seufzte Frau Müller oft: „so primitiv und stumpfsinnig lebt man dahin, wenn man kein Radio hat. Keine Musik, keine Unterhaltung, keine Abwechslung – gar nichts hat man!“

"Und das Geld?"

pflegte Herr Müller achselzuckend zu erwidern: „von so einem billigen Kleingerät hat man ja nichts; da hört man nur ein paar Sender. Und ein richtiger Super ist für uns zu teuer.“

Jetzt aber herrscht eitel Sonnenschein im Hause Müller: plötzlich hat es trotz des kleinen Geldbeutels zu einem erstklassigen Sechskreis-Hochleistungssuper gerichtet – und sogar zu einem richtigen SABA-Schwarzwald-Radio!

Für 230 DM

gibt es nämlich jetzt den neuen **Sechskreis-Allstromsuper SABA-„Triberg“** mit 4 Hochleistungsröhren (davon 3 Doppel-funktionsröhren – 7 Funktionen), 3 Wellenbereichen und Schwungradantrieb. Bitte, überzeugen Sie sich selbst von der großartigen Empfangsleistung und dem wundervollen Klang des SABA-„Triberg“ durch einen unverbindlichen Besuch beim Rundfunk-Händler!

*Rauschert
und
klingt*

Advertentie van het radiomerk SABA verschenen in het West-Duitse tijdschrift Constanze, n. 7, 3 maart 1950, p. 43.

REPRESENTATIES VAN DE ANDER

DE ARBEIDER EN HET KOLONIALE SUBJECT TIJDENS DE WERELDTENTOONSTELLING VAN 1851

‘The Great Exhibition was, in essence, a cultural battlefield, in which proponents of competing visions of Britain fought for ascendancy in a struggle to define Britain's past, present, and future’.¹ ‘The Great Exhibition’ was een evenement van ongeëvenaarde grootte en een smeltkroes van klassen, welvaart en cultuur. Zes miljoen entreekaarten werden verkocht (equivalent aan een-vijfde van de Britse bevolking) en werkgevers uit het hele land bekostigden de reis naar Londen voor hun werknemers. Onder het mom van universele verbreding en pacifisme fungeerde de Wereldtentoonstelling als een vitrinekast om de superioriteit van de Britse technologie, wetenschap en cultuur te tonen. Dit artikel onderzoekt de invloed van de Wereldtentoonstelling van 1851 op de representaties van ‘de Ander’ als arbeider en de koloniale Ander.

Rosa Uijtewaal

De Wereldtentoonstelling van 1851 in Londen vond plaats in een periode van opkomend nationalisme, imperialisme en industrialisatie. Halverwege de negentiende-eeuw zocht voornamelijk de opkomende middenklasse naar een eigen identiteit en vond die door zich af te zetten tegen de ‘onbeschaafde’ en ‘immorele’ arbeider. Tegelijkertijd werd het imperialisme in Groot-Brittannië gelegitimeerd door het brengen van beschaving aan ‘barbaarse volkeren’. Deze spanningen hebben te maken met identiteit: Identiteitsvorming kan volgens de taaltheorie van Ferdinand de Saussure

namelijk enkel ontstaan door verschil (‘difference’) met de ander.² In victoriaans Groot-Brittannië functioneerden zowel de arbeider als inheemse volkeren als de ander, omdat deze tegenpolen vormden van de deugdelijke middenklasse. Iets veranderde tijdens de Wereldtentoonstelling. Een nationalistisch discours lijkt de representaties van de Ander te veranderen: de arbeider werd opeens in de eerste plaats een Engelsman.

Dit onderzoek betoogt allereerst waarom de representaties van inheemse volkeren en arbeiders in populaire beeldcultuur vergelijkbaar zijn in de jaren veertig van de negentiende eeuw. Vervolgens wordt uiteengezet welk effect

de Wereldtentoonstelling van 1851 had op deze representaties. Schuurde de klas-senidentiteit van arbeiders met de nationale identiteit als Engelsman? Kon de Wereldtentoonstelling deze klassenverschillen overbruggen?

REPRESENTATIE EN DE PUBLIEKE SFEER

Representaties in beeldcultuur tonen de blik van de heersende klasse. Wie de publieke sfeer domineert, domineert het debat. Zowel arbeiders als mensen van kleur waren uitgesloten van de publieke sfeer, zoals Jürgen Habermas die definieert in zijn beroemde studie *The Structural Transformation of the Public Sphere*.³ Habermas definieert de publieke sfeer als de verbintenis tussen de private sfeer en de politieke sfeer. In koffiehuisen, salons, en verenigingsleven werd via publieke opinie invloed uitgeoefend op politieke besluitvorming. Habermas stelt dat de bourgeoisie profiteert van het domineren van de publieke sfeer en belang heeft bij de uniformiteit ervan, zodat gezamenlijke belangen de besluitvorming sturen. Dit betekende de noodzaak van het uitsluiten van de niet-bezittende klassen, zoals vrouwen, arbeiders en gekleurde mensen, omdat deze andere belangen hadden.⁴ Toegang hebben tot de publieke sfeer heeft dus te maken met sociale status en identiteit.

Halverwege de negentiende eeuw ontstond in Groot-Brittannië onder invloed van industriële en technologische innovaties een nieuwe middenklasse. Deze industriële klasse verving ten dele het aristocratische systeem van cliëntelisme door een zakelijkere hiërarchie tussen werkgever en werknemer.⁵ De opkomende middenklasse zocht naar een identiteit, zo stellen Bivona en Henkle in *The Imagination of Class* (2006), om hun politiek-economische invloed te consolideren en legitimeren. Deze professionele klasse vond die identiteit in een protestantse werkethos, fatsoen, deugdelijkheid en reinheid. Met deze waarden kon de

middenklasse zich afzetten tegen zowel de decadente aristocratie als de vuile armoedigheid van de arbeidersklasse.⁶

De opkomende middenklasse zag in armoede, het gebrek aan hygiëne in de sloppenwijken en de gebrekkige moraal van de arbeiders een taak om de arbeiders beschaving bij te brengen. Deze filantropische beschavingsmissie versterkte het contrast tussen de christelijke, beschaafde middenklasse en de onwetende, heidense massa. Het beschavingsideaal van de middenklasse faciliteerde een ruimte waarin de identiteit van de middenklasse kon worden geconstrueerd en de klassenverschillen konden worden versterkt.⁷ Deze beschavingsmissie richtte zich niet alleen op Engelse arbeiders, maar ook op de inheemse bevolking in de koloniën.

Een kanttekening hierbij is dat het construeren van identiteiten over het algemeen niet bewust gebeurt. De saneringsprojecten en de bouw van ziekenhuizen in het victoriaans-Britse Rijk ontstonden niet uit puur egocentrische motieven. Toch ontstaat er door de herhaling van beelden, uitspraken en acties onbewust een bepaald discours. Saussure's taaltheorie vertelt ons dat taal slechts betekenis heeft door tegenstelling. Zwart contrasteert met wit, en schoon met vies.⁸ Binaire tegenstellingen zijn nooit neutraal, omdat er een machtsverhouding vanuit gaat. Bovendien is taal geen objectief systeem, maar veranderlijk en ontstaat dus door continue dialoog. 'De Ander' is nodig om onze eigen identiteit te construeren.⁹ De victoriaanse middenklasse creëert haar eigen identiteit door zich te vereenzelvigen met deugdelijkheid én door een tegenpool op te werpen: zowel de arbeider als het koloniale subject kan die functie vervullen.

Om de beeldcultuur en het bijbehorende discours in kaart te brengen, kijkt dit onderzoek naar spotprenten. De spotprenten komen uit het satirisch weekblad *Punch*. *Punch* was een populair weekblad en bespote in haar karikaturen de maatschappelijke kwesties van haar tijd. Ter

" DE FIILANTROPISCHE BESCHAVINGSMISSIE VERSTERKTE HET CONTRAST TUSSEN DE CHRISTELIJKE, BESCHAAFDE MIDDENKLASSE EN DE ONWETENDE, HEIDENSE MASSA."

ondersteuning maakt dit onderzoek ook gebruik van *The Illustrated London News*: een belangrijke contemporaine, Londense krant met een grote oplage.¹⁰

DE EERSTE ANDER: HET KOLONIALE SUBJECT

In studies over Brits-imperialisme en haar imperiale cultuur in de negentiende eeuw zijn twee richtingen te onderscheiden. Enerzijds stellen historici zoals Edward Said in zijn studie *Culture and Imperialism*, dat er een universele neiging is tot denken in 'wij/zij'-tegenstellingen. Said betoogt dat zelfs in een lokale omgeving een arbitraire grens wordt getrokken van wat als bekend/vertrouwd/van ons wordt beschouwd en wat onbekend/barbaars/van de anderen is. Het wij/zij-denken bestaat dus al binnen een dorp.¹¹ Anderzijds stellen historici, zoals Bernard Porter, dat het binaire wij/zij-denken te statisch is. In *Absent Minded Imperialists: empire, society, and culture in Britain* stelt Porter dat de Britse samenleving destijds verre van homogeen was en dat er vele tegengestelde belangen waren. Porter betoogt dat Britten veelal langs elkaar heen leefden en vreemden ('foreigners') voor elkaar waren. Het klassieke narratief van koloniale heersers-slaaf is misleidend, beargumenteert Porter, want het merendeel van de Britten, ofwel de lagere sociale klassen, werden geëxploiteerd door de heersende klasse.¹²

Beide perspectieven zijn bruikbaar. De Britse samenleving in de negentiende eeuw was heterogeen en daarbij waren er meerdere Anderen, binnen en

buiten de landsgrenzen. De arbitraire constructie van de Ander ontstond tussen centrum en periferie, tussen metropool en kolonie, en tussen sociale klassen.¹³ Makdisi onderbouwt dit argument met een voorbeeld uit *London Labour and the London Poor* (1851) van medeoprichter van het satirisch tijdschrift *Punch* Henry Mayhew:

*"Of the entire globe, there are—socially, morally, and perhaps even physically considered—but two distinct and broadly marked races...the vagabond and the citizen—the nomadic and the civilised tribes...marked "for their use of a slang language—for their lax ideas of property—for their general improvidence—their repugnance to continuous labour—their love of cruelty—their pugnacity."*¹⁴

Uit dit citaat wordt duidelijk dat raciale ideeën over de Ander ook zichtbaar zijn in het construeren van de geografisch gezien, nabijere Ander: ook de arbeider is moreel gezien minder ontwikkeld, onwetender, gewelddadiger en barbaarser.¹⁵ De drang van de middenklasse om te beschaven en te kerstenen ontstond ten dele uit een nationaal gevoel van (morele) crisis. Het idee van een crisis kwam voort uit de democratische revoluties, het politieke radicalisme zoals kiesrechtbeweging Chartisme en angst voor het verlies van koloniën aan Frankrijk.¹⁶ De beschavingsmissie had uiteraard meer kans op slagen bij de lagere sociale klassen dan bij de gekoloniseerde volkeren. Het idee dat de inheemse bevolking nooit helemaal beschaafd kon

To the squaw quareeshee,

My bulbul, clingy is thy skin,
But yet to me thou seemest bright,
Like the dark coal, that holds within,
Its shade the elements of light,

Thy voice, in purity of tone,
Reminds me of the old macaw,
What bliss to think thou art my own,
My black, my beautiful, my squaw!

THE COQUETTE.

Afbeelding 1: Colonial Annals (1847).

Bron: [Gilbert a'Beckett]. "Colonial Annals." *Punch*, 6 Nov. 1847, p. 170.
Punch Historical Archive, 1841-1992.

worden, was gemeengoed. De 'native' kon zijn 'blanke meerdere' slechts met beroerd resultaat imiteren, wat in Britse populaire cultuur graag bespot werd.¹⁷

Op afbeelding 1 en het gedichtje dat erbij hoorde is zo'n bespotting van de koloniale Ander goed te zien. De spotprent werd in 1847 in *Punch* gepubliceerd onder de titel 'Colonial Annals', als reactie op de jaarboeken van de kolonie Nieuw-Zeeland die in het dagblad *The Times* werden geplaatst. Bij de jaarboeken zouden Nieuw-Zeelandse uitgevers een boek publiceren waarin de schoonheid ("beauty") van de inheemse bevolking zou worden tentoongesteld. De journalisten van *Punch* bespotten dit idee door hun eigen bijdrage te leveren waarmee 'dit ideaalbeeld, zowel echt als verbeeld, met behulp van wat redigeerwerk werkelijkheid zou worden'.¹⁸ De schrijvers van *Punch* laten duidelijk blijken dat ze het idee van het boekje over de

'natives' absurd en lachwekkend vinden.

Op de afbeelding is een knielende, zwarte man te zien die zijn arm uitstrekt naar een zwarte vrouw voor hem. Beide personages zijn gekleed in keurige, westerse kleding; de vrouw draagt een adellijke, geplooid, witte jurk met korset; de man draagt een rokkostuum met witte handschoenen. Voor de negentiende-eeuwer moet dit al een humoristisch aanzicht zijn geweest. 'Zwarten' hoorden dit soort kleding immers niet te dragen. De vrouw draagt verder witte hakschoentjes, waarbij één voet flirterig gedraaid is, en ze houdt een bloem vast waaraan ze ruikt. De zwarte personages zijn verder stereotyperend verbeeld met uitvergroete lippen en gouden oorbellen. Een witte, informeel geklede man op de achtergrond, met wat lijkt een machete en pistool in zijn handen, kijkt verbaasd naar het tafereel.

Afbeelding 2: Dreadful shock to the nerves, John Leech (1846). Bron: John Leech, , John Leech Archive, 1846.

Het gedicht over het ‘indianen-vrouwtje’ maakt de spot en de inherente, imperialistische machtsverhouding nog explicieter. De huidskleur van de zwarte vrouw wordt bewonderd om haar helderheid (“brightest”), die elementen van licht zou bevatten ondanks dat ze ‘zo zwart als houtskool’ is. Bovendien wordt in haar stem ‘puurheid’ ontdekt. Hiermee wordt de associatie gemaakt dat licht/helderheid verbonden is met schoon/fris/onschuldig/puur/wit. De vrouw wordt niet bewonderd om haar bijvoorbeeld gestereotypeerde, zwarte eigenschappen zoals haar lippen, maar om aspecten aan haar die haar witter doen lijken dan ze is. Het beeld van de superioriteit van het blanke, beschaafde ras tegenover de barbaarse Ander wordt versterkt. Het ‘komische’ van de spotprent gaat erom dat de koloniale Ander de witte European wel kan (willen) imiteren, maar daar niet in zal slagen.

Het superioriteitsgevoel van de Engelsen komt ook in andere prenten voor,

zoals ‘John Lord taking the measure of the colonies’ (1850).¹⁹ In deze prent wordt ‘maat genomen’ van de huidige situatie van de koloniën in een kleermakerszaak. Het lange postuur van de Engelse premier Sir John Russell wordt glimlachend opgenomen door de kleermaker. Hij steekt flink af bij de dwergachtige verschijningen die de koloniën moeten representeren. Het beeld dat wordt opgeroepen is dat vaders ‘John’ de kinderlijke koloniën wel eens de weg zou kunnen wijzen naar vooruitgang en welvaart. De ‘kinderen’ worden namelijk ook allemaal vergelijkbare pakken aangemeten. Daarbij staat in zijn schaduw een zwart, halfnaakt jongetje met een klein rokje en grote ogen hem aan te kijken. Dit jongetje is nog niet gekoloniseerd (hij heeft geen naam op zich staan), maar lijkt bewonderend op te kijken naar de Britse premier. De naaktheid tegenover de geciviliseerde kleding lijkt het barbaarse tegenover de beschaving te symboliseren. Dit beeld is typerend voor de ‘white

" DE ANDER IS KINDS, ONONTWIKKELD EN HEEFT LEIDING NODIG VAN DE BOURGEOISIE."

man's burden' waarmee het Britse rijk haar imperialisme legitimeerde.²⁰

DE TWEDE ANDER: DE ARBEIDER

Niet alleen door middel van kleding kon 'beschaafdheid' worden uitgedrukt. Ook via de manier van spreken konden de welgesteldere klassen zich onderscheiden van de arbeiders. In verscheidene prenten werd het taalgebruik van de arbeidersklasse bespot, zoals in de prent 'Educational Movement' (1848). Een edelman verbetert een groenteboer nog voordat hij wat zegt: 'Now don't, my good man – pray don't! – I know what you are going to say 'ya ha! Sparrergrass! Do allow me to persuade you to call it *asparagus* – and here is sixpence for you'.²¹ De edelman moet er zelf nog het hardst om lachen en geeft de arbeider nog wat geld, waarschijnlijk symbolisch voor de filantropie van de bourgeoisie. De prent is niet eenduidig: wie wordt hier belachelijk gemaakt? De arbeider? De edelman? Of de 'educational movement?' Hoewel de ietwat verwijfde edelman bespot wordt, wordt desalniettemin duidelijk hoe de betere klassen zich verheven voelden boven de arbeiders. De Ander is kinds, onontwikkeld en heeft leiding nodig van de bourgeoisie.

De beschavingsmissie, waarin de middenklasse zich verenigde, hielp mee in het construeren van het bourgeoisie-zelfbeeld van morele superioriteit. De middenklasse hield zich bezig met de opvoeding, christelijke moraal en het welzijn van de arbeidersklasse als een strenge maar hulpvaardige leermeester.²² Zoals Thamise van Pelt stelt in haar artikel 'Otherness' is het 'dehumaniseren van de Ander' een middel om de inferieure positie van de Ander te normaliseren. Een onvolwaardig/immoreel mens dient geholpen te worden, maar zal nooit tot gelijke hoog-

te stijgen.²³ Geciviliseerd gedrag kenmerkte zich volgens de middenklasse rond 1850 door beschaafde matigheid in het emotionele, seksuele en publieke leven.²⁴ Deze terughoudendheid leek te ontbreken bij de arbeidersklasse, die veelal werd verweten er een perverse seksuele moraal op na te houden.

Het klassenverschil wordt in afbeelding twee zowel verduidelijkt door taalgebruik als de erkenning van gedragsregels. Een zwart getekend arbeiderskintje vraagt aan een adellijke dame in een chique jurk of hij niet ook onder haar 'rumbereller' mag komen. 'Rumbereller' hoort natuurlijk 'umbrella' te zijn en de vrouw kijkt de figuur bozig en minachtend aan. Naast het slordige/foutieve taalgebruik van het jongetje, is het verzoek ook ongepast. Dit motief komt in meer prenten terug. In de prent 'No Doubt' (1849) kijken twee arbeiders in groezelige kleding een vrouw met hondje na.²⁵ De ene man merkt jaloers op dat het hondje veel meer aangehaald ('petted') wordt dan zijn vriend of hijzelf. In die opmerking lijkt een seksuele spanning te zitten. De man zou het niet erg vinden om wat meer aangehaald te worden of aandacht te ontvangen (bijvoorbeeld door de dame). Uit deze twee prenten valt een gebrek aan zelfdiscipline of (seksuele) matigheid op te maken. De figuren lijken een bepaalde grens van fatsoen te overschrijden, zonder zich daar erg van bewust te zijn. De associatie van immoraliteit van de arbeidersklasse wordt hiermee versterkt, net als het beeld dat de middenklasse alleenrecht lijkt te hebben op fatsoen.

HET NATIONALISTISCHE DISCOURS RONDOM 'THE GREAT EXHIBITION' VAN 1851

*"The Great Exhibition became one of the few occasions and places - and a form of social space -where all classes could coexist. The Economist referred to 'all classes meeting and sharing a common enjoyment.'"*²⁶

Welke invloed had de Wereldtentoonstelling van 1851 op de representaties van de Ander? De Wereldtentoonstelling in Londen was in alle opzichten een unicum in de victoriaanse tijd. Nooit eerder had het land zo in het teken gestaan van één nationaal evenement. Opgericht als een viering van arbeid en de arbeidersklasse, was de Wereldtentoonstelling de trots van victoriaans Groot-Brittannië.²⁷ De tentoonstelling was een toneel waarop de vondsten van de Britse industrie, wetenschap en koloniën konden worden geëtaleerd.²⁸ Het hele land stond in het teken van de tentoonstelling: werkgevers kochten treinkaarten voor hun werknemers en lokale clubs werden opgericht die Britten van alle uithoeken naar Londen konden helpen.²⁹

De Wereldtentoonstelling fungeerde als smeltkroes van sociale klassen, die normaal gesproken een gesegregeerd bestaan kenden. Die vermenging van klassen werd vooraf gevreesd tijdens het maatschappelijk debat over de verlaging van de toegangsprijs. Ook was de burgerij angstig voor revolutionairen, want de sociale verhoudingen stonden op scherp sinds de Peterloo-slachting van 1819, mislukte graanoogsten in 1846 en 1847 en de democratische revoluties van 1848.³⁰ De verlaging van de toegangsprijs van een pond tot een shilling zou enkel rellen en revolutie veroorzaken.

Toch kwam de zogeheten 'Shilling-day' er op 26 mei 1851. De eerste dagen bleven vele respectabele burgers wel weg, zo bleek uit een ingezonden brief in de

Illustrated London News. "Everybody told me I ought to be nervous and apprehensive for my safety: and certainly there were moments I reflected that never were treasures and valuables such as I possessed thrown open to a promiscuous mob – to anyone who could afford a shilling".³¹

Maar de chaos bleef uit en een maand na de eerste 'Shilling-day' was de algehele angst omgeslagen in optimisme. De *Illustrated London News* berichtte op 28 juni 1851 dat 'de kritische stem het zwijgen opgelegd was' en dat 'zij die de opstand, of anders wel de revolutie, hadden voorspeld, teleurgesteld werden'. Volgens de *Illustrated London News* bleek alle onruststokerij te voorbarig: 'de Wereldtentoonstelling bleek een grootse vredesbeweging, een grootse morele beweging en een grootse industriële beweging'.³² Ook uit andere kranten bleek dat de publieke opinie een radicale ommezwaai had gemaakt over het samenkomen van verschillende klassen tijdens de Wereldtentoonstelling.³³

De Wereldtentoonstelling ontpopte zich tot een kortstondige periode van verbroedering tussen sociale klassen, waar 'Englishness' belangrijker werd dan sociaal milieu. Nationalistische beeldvorming werd geconstrueerd door zowel de bezoekers als organisatoren.³⁴ 'The representation of the Other creates (national) identities; and for this process exhibitions constituted a perfect space'.³⁵ Tegelijkertijd werd 'Englishness' versterkt door het contrast met de verscheidende niet-Engelsen tijdens de Wereldtentoonstelling.

DE VERRE ANDER: DE ORIENT

Volgens contemporaine theoretici werd de Engelse identiteit midden negentiende eeuw getypeerd door waarden als het protestantisme, ondernemerschap, zelfdiscipline en beleefdheid. Deze 'positieve' definities werden versterkt in hun waarden door het verschil ('difference') met andere (nationale) identiteiten en culturen. Die andere culturen werden vaak gesimpli-

LONDON DINING ROOMS, 1851.

Waiter (to Chinaman). "VERY NICE BIRDS'-NEST SOUP, SIR!—YES, SIR!—RAT PIE, SIR, JUST UP.—YES, SIR!—AND A NICE LITTLE DOG TO FOLLER—YES, SIR!"

Afbeelding 3: London Dining Rooms.

Bron: Punch, 02-06-1851.

ficeerd en gereduceerd tot hun stereotypingen: Turken waren emotioneel en overgevoelig, Indiërs arm en eenvoudig, Duitsers romantisch en hoogopgeleid, en Italianen criminelen.³⁶

Stereotypingen werken door een bekend, opvallend aspect van een persoon of groep uit te vergroten en absoluut te maken. Daarmee dragen stereotypen bij aan het in stand houden van een bepaalde machtsverhouding/orde: stereotypingen verdelen wat normaal en wat abnormaal is, het includeert en sluit uit.³⁷ Ook onder de niet-Engelsen werkte een hiërarchie door: Noord-Europeanen werden door hun industriële vooruitgang en Christendom als beschaafder gezien dan de Aziaten of Afrikanen. Toch valt op dat tijdens de Wereldtentoonstelling vrijwel alle buitenlanders getypeerd werden door hun verschil of abnormaliteit, ook de Europeanen.

Die abnormaliteit van de buitenlanders is goed te zien op afbeelding 3,

waar een bont, internationaal gezelschap dineert in een restaurant. De buitenlandse gasten zijn allemaal in typische, 'nationale klederdracht' gehuld: er lijkt een Arabier te zitten met lang zwart haar en een gebogen sabel, een Pruisische heer met gepunte helm en een Chinees in een traditioneel, gebloemd gewaad en zijn haar in een lange vlecht. Een Engels stel in typisch westerse kledij, waaronder een pak met hoge hoed, loopt geboeid langs het gezelschap. Op de achtergrond roept iemand met een bijl in de hand "ober!". De overvloed aan wapens die de gasten hebben draagt bij aan het abnormale. De prent impliceert dat barbaarse, simpele types overal wapens mee naar toe nemen, zelfs in een restaurant. De Ander is militaristisch, Engelsen zijn vredelievend. Op zichzelf is de manier hoe de buitenlandse gasten zijn afgebeeld al opvallend. De meeste buitenlanders die naar de tentoonstelling kwamen waren namelijk vrij rijk en kleedden zich naar Westerse mode. Tijdens de Wereldtentoonstelling

No. XVI.—THE NORTH-AMERICAN LODGERS IN 1851.

Afbeelding 4: The North-American Lodgers in 1851, John Leech.

Bron: John Leech Archive, www.john-leech-archive.org.uk

MEMORIALS OF THE GREAT EXHIBITION.—1851.

No. XVII.

PERFIDIOUS ALBION LETS HIS DRAWING-ROOM FLOOR TO A DISTINGUISHED FOREIGNER.—THE RESULT.

Afbeelding 5. Perfidious Albion lets his drawing-room floor to a distinguished foreigner- the result. Bron: John Leech, 'Perfidious Albion', www.victorianweb.org.

" TURKEN WAREN EMOTIONEEL EN OVERGEVOELIG, INDIERS ARM EN EENVOUDIG, DUITSERS ROMANTISCH EN HOOGOPGELEID, EN ITALIANEN CRIMINELEN."

werd wel eens opgemerkt dat er zo weinig buitenlanders leken te zijn. Degenen die er waren assimileerden waarschijnlijk.³⁸

De centrale grap in de spotprent draait om de ober die zich naar de Chinese man heeft gekeerd en de bestelling bij hem opneemt. De ober noemt wat gerechten op waar de Chinees uit kan kiezen, zoals een vogelnestsoep, rattentaart en hond als hoofdgerecht. De gerechten met hond en rat klonken voor de Engelse toehoorder waarschijnlijk absurd en onvoorstelbaar. In combinatie met het hakkellende, versimpelde Engels dat de ober spreekt, wordt duidelijk de draak gestoken met de wensen van de Chinese gast. De stereotypen rondom Chinezen waren destijds dat de Chinezen een bloeddorstig en onmenselijk volk waren, dat leefde onder een despotische keizer (in tegenstelling tot de Engelse democratie).³⁹ Deze eigenschappen laten zich in de spotprent vertalen in de eetkeuzes van de Chinees, waarbij vooral het eten van hond en rat als inhumain zou kunnen worden gezien. Het typeren van de 'Oriënt' op deze wijze hielp om de Engelse identiteit als haar tegenpool op te werpen: de humanistische, rationele en democratische Engelsman.

DE NABIJE ANDER: HET WESTEN

Het spektakel van de Ander onderwierp niet alleen de Oriënt als Ander. Ook nabijere, westerse landen moesten het ontgelden. Het spektakel, waarin naties en volkeren getypeerd en gecategoriseerd werden door hun exposities, creëerde een hiërarchie waarin Engeland bovenaan prijkte.⁴⁰ Amerikanen werden regelmatig

op de hak genomen om hun vermeende gebrek aan beschaving, omdat slavernij daar nog niet was afgeschaft. Rusland werd geschaard onder Aziatische, despotische volkeren. Daarnaast werd Rusland gewantrouwd door haar agrarische economie en trage industriële transitie.⁴¹ Beschaving werd gelijkgesteld aan industriële capaciteit en moderniteit, naar Engels voorbeeld. Noord-Europeanen stonden in hoger aanzien, maar ook de Duitsers en Fransen werden bespot om hun ongewone gebruiken, manieren en ideeën.⁴²

In beide afbeeldingen komt de onbeschaafdheid van de Ander naar voren, hoewel de een wat subtieler dan de ander. Beide spotprenten refereren aan de manier waarop buitenlanders van de gastvrijheid van Londenaren misbruik maakten, die tijdens de Wereldtentoonstelling vaak delen van hun kamers verhuurden. Afbeelding 4 laat Amerikaanse pensiongasten zien die het huis van een Engelse gastvrouw volledig op stelten zetten. De representatie van de Amerikanen is doorgevoerd tot het stereotype van Amerika en tot het ultieme voorbeeld van barbaarsheid. De Amerikanen zijn als indianen afgebeeld (terwijl ze dat uiteraard niet waren), compleet met verentooien, tatoeages, speren en zwaarden. De bende ziet er gevaarlijk, agressief en dronken uit. Een man houdt met een fles in de hand de gastvrouw tegen haar zin stevig vast; waarin een associatie van seksuele perversiteit en onmatigheid schuilgaat.

Die onmatigheid is ook terug te zien in de figuur op de voorgrond die een soort wilde dans lijkt te doen. De gasten

lijken een totaal gebrek te hebben aan fatsoen, een moreel kompas en emotionele zelfbeheersing: ze lijken het tegenovergestelde van rationaliteit. Op de achtergrond staan een Engelse jongen en een Engels meisje, volledig in proper wit gekleed, met afschuw te kijken naar de chaos. De Engelse personages worden volledig in witte, smetteloze kledij afgebeeld, de Amerikanen worden in voornamelijk zwarte, duistere kleren afgebeeld.

Deze contrasterende beeldtaal versterkt het binaire effect van 'Othering': Wit/zwart, goed/kwaad, Christelijk/barbaars, beschaving/onbeschaafdheid, rationeel/emotioneel.⁴³ Essentieel hierbij is dat de Amerikanen worden versimpeld en gereduceerd tot hun verschil ('difference') met de Engelsen. De Amerikaanse personages zijn niks meer dan hun 'Otherness', een beeld dat kracht ontleent aan de reproductie en circulatie ervan.⁴⁴

De tweede spotprent kent een duidelijk milder karakter. De Ander is hier slechts vreemd en ongemanierd, maar wordt niet gereduceerd tot een wilde. De kamer waar de Europeaan-uitziende gasten verblijven is echter wel een zootje. Sommige gasten lezen, anderen laten zich scheren of spelen piano. Er wordt gekookt, iemand wast zich en er hangen kleren te drogen. Velen liggen op de grond maar een beetje voor zich uit te staren en te roken. De chaos stijgt de gastheer, die in paniek komt aanrennen, echter wel naar het hoofd. De 'Ander' is hier dan ook veel subtieler dan in afbeelding 4.

Toch valt iets van onbeschaafd- of ongemanierdheid te herkennen. De associatie die wordt opgeroepen is dat het de buitenlandse gasten weinig kan schelen dat ze in de rotzooi liggen. Met een gestreste gastheer komt dit over als onbeschoft gedrag. De titel van afbeelding 5 spreekt over voorname buitenlander ('distinguished foreigner') aan wie de kamer wordt verhuurd en het resultaat. Het resultaat spreekt dus het voorname van de bezoekers klaarblijkelijk tegen. De buitenlandse

gasten maken zich het zelf naar de zin zonder aandacht te hebben voor hun gastheer. Ze doen alsof ze thuis zijn en 'dus maken ze er een zootje van'. Ook hierin is, hoewel wat subtieler, een binaire tegenstelling te herkennen waarin de Engelsman de beschaafde tegenpool is van de buitenlander. De niet-Engelsen weten zich niet te gedragen als gast, zijn lomp en houden geen rekening met morele gedragscodes. De Engelsman, zo lijkt het beeld te zeggen, zou zichzelf nooit zo hebben gedragen. Opnieuw wordt het beschaafde en moreel juiste geassocieerd met Engels zijn, de Ander is daar niet verfijnd en ontwikkeld genoeg voor.⁴⁵

'ENGLISHNESS': OP ZOEK NAAR EEN NATIONALE IDENTITEIT

Tijdens de Wereldtentoonstelling leerden Britse bezoekers elkaar in toenemende mate kennen als mede-Engelsen, in plaats van op basis van klassenscheidslijnen. De gevreesde 'Shilling-day' en de aanverwante angsten voor revolutie sloegen om in een hernieuwd optimisme voor nationale verbroedering. Er ontstond een positivistisch vooruitgangsgeloof waarbij onderwijs en sociale hervormingen de arbeidersklasse de rechten en plichten van het burgerschap konden leren.⁴⁶ De Wereldtentoonstelling fungeerde als een ontmoetingsplaats en diende als een vorm van scholing voor alle Engelsen: 'We have no need to go abroad to study Ethnology!'.⁴⁷

Het is van belang de verbindende factor van de Wereldtentoonstelling in te zien. De Engelsen waren trots op hun project: het moderne Crystal Palace was speciaal ontworpen voor de tentoonstelling en volledig gefinancierd door publieke giften van de Engelse bevolking.⁴⁸ Dit was in zekere zin hún evenement. Daarnaast was de Wereldtentoonstelling na de opening van de 'Shilling-day' daadwerkelijk betaalbaar voor de meeste Engelsen. Hoewel de doelstelling van internationale verbroedering misschien minder geslaagd was, leek er wel sprake van kortstondige nationale

THE POUND AND THE SHILLING.

"Whoever Thought of Meeting You Here?"

" DE WERELDTENTOONSTELLING ONTPOPT ZICH TOT EEN KORTSTONDIGE PERIODE VAN VERBROEDERING TUSSEN SOCIALE KLASSEN, WAAR 'ENGLISHNESS' BELANGRIJKER WERD DAN SOCIAAL MILIEU."

verbroedering. De arbeider binnen Groot-Brittannië werd een minder grote Ander dan de buitenlander.

Die verbroedering lijkt ook het thema op afbeelding 6, waar twee families van verschillende standen elkaar tegenkomen. De 'pond' en de 'shilling' refereren aan respectievelijk de adellijke familie en de arbeidersfamilie. Wat gelijk opvalt aan de encenering van de spotprent is de relatieve gelijkwaardigheid tussen beide families. Beiden staan op gelijke voet met elkaar en zijn even groot afgebeeld. De arbeiders zijn, hoewel in bescheiden kledij, eveneens in lichte kleuren en schoon afgebeeld. Een groot contrast met de smoezelige, donkere kleding van de arbeiders op afbeeldingen van voor de Wereldtentoonstelling. De blikken op de gezichten staan vriendelijk en open, de kinderen praten en lachen ook met elkaar. De adellijke dame zegt tegen de arbeider die ze lijkt te kennen: 'Whoever Thought of Meeting You Here!'. Deze uitspraak bevat zowel verwondering als positieve instemming. Uit deze prent blijkt de nieuwigheid van de klassenvermenging in sociale situaties. Toch is de positieve ondertoon in de plaat onmiskenbaar.

De ontmoetingen tussen klassen waren duidelijk onwennig, maar de prenten van tijdens de Wereldtentoonstelling tonen minder vijandigheid dan ervoor. Zoals de 'Refreshment Room', waar twee arbeiders (schone, witte kleren) vragen beleefd om een pint.⁴⁹ Een knap barmeisje antwoordt verbaasd dat ze dat niet heeft, maar dat ze wel aardbeien met een wafeltje kunnen krijgen. De arbeiders wor-

den hier niet weggezet als onbeschaafd en de dame lijkt niet ontzet door hun aanwezigheid, zoals in eerdere prenten wel. De mannen zijn bovendien welkom en overschrijden geen grenzen van fatsoen. Het ontbreekt in de prenten aan strijd tussen klassen.

CONCLUSIE

De beeldcultuur rondom de Londense Wereldtentoonstelling van 1851 toont de hiërarchische verhoudingen van sociale structuren en nationale identiteiten van die tijd. Dit onderzoek heeft laten zien dat de representaties van de Ander veranderden tijdens de Wereldtentoonstelling van 1851. In de periode voor 1851 waren de representaties van de koloniale Ander en de Ander als arbeider vergelijkbaar. De herhaling van beelden creëert een discours waarbij de Anderen tegenpool werden van alle ambities van de middenklasse: onbeschaafd, immoreel en seksueel verdorven.

Tijdens de Wereldtentoonstelling lijkt de tegenpool van alle Engelsen vooral de niet-Engelsen te zijn. De prenten rondom de Wereldtentoonstelling tonen alle buitenlanders als militaristisch, ongemanierd of sensibel. De representatie van de Engelsen vormt het toonbeeld van beschaving, ratio en deugd. Opvallend is dat (tijdelijk) de verbeelding van arbeiders met vieze kledij en immorele voorstellen verdwijnt. De Engelse identiteit overstemt kortstondig de klasse-identiteiten, maar dit nationalistische discours verdwijnt al gauw na 1851. Na de Wereldtentoonstelling wordt de arbeider

in beeldcultuur weer volgens de klassieke stereotypering afgebeeld. Toch blijkt de Wereldtentoonstelling die de kracht en superioriteit van de Engelse imperium moest tonen, een ingrijpend moment te zijn geweest in de constructie van een nationale identiteit. Tijdelijk oversteeg 'Englishness' klasse. ■

Rosa Uijtewaal is historica en geïnteresseerd in de negentiende-eeuwse ideeengeschiedenis. Ze volgt momenteel de master Geschiedenis van Politiek en Maatschappij in Utrecht en ambieert de journalistiek in te gaan.

Noten:

1. Jeffrey A. Auerbach, *The Great Exhibition of 1851. A Nation on Display* (New Haven: Yale University Press, 1999) p.5.
2. Stuart Hall, "The Spectacle of the 'Other'", in: S. Hall ed., *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices* (London: Sage, 1997) p.234-235.
3. Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, translated by Thomas Burger (Cambridge: MIT Press, 1989).
4. Luke Good, *Jürgen Habermas : Democracy and the Public Sphere* (London: Pluto Press, 2005) p. 4-7.
5. Dan Bivona en Robert B. Henkle, *The Imagination of Class. The Victorian middle classes and the lon* (Columbus: Ohio State University Press, 2006) p.4-7.
6. Simon Gunn, 'The ministry, the middle class and the 'civilizing mission' in Manchester, 1850-80', *Social History* 21 (1996) p.24-26.
7. Gunn, 34-36.
8. Hall, *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*, p.230-234.
9. Ibidem, p. 235-236.
10. Auerbach, *The Great Exhibition of 1851*, p.4; Ciugureanu, Adina, 'Mediating between the Mass and the Individual: Punch Caricatures of the Great Exhibition of All Nations', *Gramma: Journal of Theory and Criticism* 18 (2010) p.99
11. Saree Makdissi, *Making England Western: Occidentalism, Race and Imperial Culture* (Chicago: University of Chicago Press) p. 1-3.
12. Bernard Porter, *The Absent- Minded Imperialists: Empire, Society, and Culture in Britain* (Oxford: Oxford University Press, 2006), p.305-308.
13. Makdissi, *Making England Western*, p.8-10.
14. Ibidem, p.7-8.
15. Ibid.
16. Alison A. Twells, *The heathen at home and overseas : the middle class and the civilising mission, Sheffield 1790-1843*. PhD thesis (York: University of York,1997) p.22-27.
17. Patrick Brantlinger, 'Going Native in Nineteenth Century History and Literature' in: *Taming Cannibals. Race and the Victorians* (Ithaca: Cornell University Press, 2011) p. 65-67.
18. "Colonial Annals".
19. Imperialism-Africa-Colonialism-Imperialism-Car-toons-Punch-1850.02.15.75.tif
20. De term 'white man's burden' werd overigens niet eerder dan 1899 gebruikt, door Rudyard Kipling, maar is wel eerder al kenmerkend voor het Britse imperialisme. Thomas Noble et al. *Western Civilisation. Beyond Boundaries* (Amsterdam: University of Amsterdam Press, 2014) p.687.
21. John Leech, 'Educational Movement', *John Leech Archive*, 1848. Link: <http://www.john-leech-archive.org.uk/1848/educational-movement.htm>
22. Goodlad, "Making the Working Man Like Me", p.594-596.
23. Thamise van Pelt, 'Otherness', *Postmodern Culture* 10 (2000) p.248-250
24. Hall, *Representation*, p.243.
25. John Leech, 'No doubt', *John Leech Archive*, 1849. Link: <http://www.john-leech-archive.org.uk/1849/no-doubt.htm>
26. Auerbach, *The Great Exhibition of 1851*, p.154.
27. Ibidem, p.131.
28. Merrill, 321-323.
29. Auerbach, p.137-139.
30. Ibidem, p.128-131.
31. 'Remains of the Crystal Palace, in Hyde Park', *Illustrated London News* (14-07-1852), link: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0001578/18520814/031/0008?browse=False>
32. 'A New Result of the Great Exhibition', *Illustrated London News* (28-06-1851), link: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/bl/0001578/18510628/004/0001>
33. Auerbach, p.148-151.
34. Elfie Rembold, 'Exhibitions and national identity', *National Identities* 1 (1999) p.221-223.
35. Rembold, 'Exhibitions and national identity', p.222.
36. Auerbach, p.167-170.
37. Hall, p.256-259.
38. Auerbach, p. 179-181.
39. Ibidem, p.177-178.
40. Merrill, 'Exhibiting Race 'under the World's Huge Glass Case', p.322-325.
41. Antony Swift, 'Russia and the Great Exhibition of 1851: Representations, Perceptions, and a Missed Opportunity', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 55 (2007) p.242-246.
42. Andrew Thompson, 'The forging of British identities', in: *The Empire Strikes Back* (Oxfordshire: Routledge, 2005) p.186-190.
43. Hall, p. 232-235.
44. Regis Tove Stella, 'Representation and Indigenous Subjectivity', in: *Imagining the Other. Representation of the Papua Guinea Subject*, (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007) p.13.
45. Auerbach, p. 166-169.
46. Kylie Message en Ewan Johnston, 'The World within a City: The Great Exhibition, Race, Class and Social Reform' in: red. Jeffrey Auerbach en Peter Hoffenberg, Britain, *The Empire and the World at the Great Exhibition of 1851* (Aldershot: Ashgate Publishing Company, 2008) p.32-35.
47. Message en Johnston, 'The World within a City', p.29.
48. Auerbach, p. 168-170.
49. John Leech, 'Refreshment Room', 1851, link: <http://www.john-leech-archive.org.uk/1851/memorials-great-exhibition-15.html>.

Het KNIR biedt studenten een veilige en kleinschalige leef- en studieomgeving, die voldoet aan alle Covid-19 richtlijnen.

Cursusaanbod 2020 - 2021

PRACTICUM

Exploring Mountain Society in Ancient Samnium

14 SEPTEMBER - 4 OKTOBER 2020

SEMINAR

Raphael's Antiquity

30 OKTOBER - 9 NOVEMBER 2020

PRACTICUM

Mining Library Treasures

30 NOVEMBER - 7 DECEMBER 2020

WINTER SCHOOL

Roma Caput Mundi

4 - 18 JANUARI 2021

SEMINAR

Early Roman Imperialism in the Making

16 - 25 MAART 2021

SUMMER SCHOOL

Cultures of Science and Art in Rome, 1400-1900

13 - 23 MEI 2021

www.knir.it/nl/cursusaanbod-2020-2021/

INTERVIEW MET PROMOVENDUS ALEXANDER GEELLEN

Sara Verveer

De VOC en WIC waren, naast handelscompagnieën, gezaghebbers over enorme gebieden in het Nederlandse koloniale wereldrijk. De inwoners van deze gebieden hadden vele verschillende achtergronden en stonden onder het gezag van de handelscompagnieën. De grote diversiteit van de bevolking werd gecontroleerd en gereguleerd door instanties binnen de VOC en WIC. Hoe dit proces te werk ging en hoe het kan dat deze instanties uit de zeventiende eeuw van invloed bleven tot in de negentiende eeuw, is het vraagstuk waar het onderzoeksproject *Resilient Diversity* zich op richt. Alexander Geelen maakt als promovendus deel uit van dit project. Hij houdt zich bezig met de manier waarop de mobiliteit van individuen onder invloed stond van de koloniale overheid.

Alexander Geelen volgde de Bachelor Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Tijdens zijn studie kwam hij voor het eerst in aanraking met de geschiedenis van Zuidoost-Azië en de VOC via een keuzevak. Toen Geelen voor het vak naar het Nationaal Archief ging om in de primaire bronnen te duiken, werd zijn interesse pas echt gewekt. Lennart Bes, de docent die destijds het vak gaf, was betrokken bij het digitaliseringsproject van de VOC-archieven in Cochín (een voormalige handelspost van de VOC op de Malabarkust in India). Deze archieven zou Geelen later tijdens de Research Master Colonial and

Global History gebruiken om zijn master-scriptie te schrijven over slavernij in Cochín in de achttiende eeuw. Terwijl Geelen zijn studie aan het afronden was, werkte hij als student-assistent bij het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Via een vacature van het IISG kwam hij vervolgens terecht bij *Resilient Diversity: the Governance of Racial and Religious Plurality in the Dutch Empire, 1600-1800*. Binnen dit project houdt hij zich bezig met het deelproject *Bordering up: regulating mobility through passes, walls and guards*.

Geelen onderzoekt hoe een individu werd gecategoriseerd op basis van sociale achtergrond door de koloniale overheid en op wat voor manier dit vervolgens invloed had op ruimtelijke mobiliteit in de achttiende eeuw. Verschillende factoren kunnen daarin een rol spelen volgens Geelen: 'Waar je woont, bijvoorbeeld in de stad Batavia, en hoe makkelijk je kan bewegen is afhankelijk van bijvoorbeeld je rang binnen de VOC, of je Javaans bent of niet, of je Europees bent of niet, of je een tot slaaf gemaakte bent of niet, maar ook je gender.' Het onderzoek beslaat Suriname, West-Afrika, India en Indonesië.

Terwijl Geelen beaamt dat zijn onderzoeksopzet op het eerste gezicht nogal ambitieus klinkt omdat het zo'n groot gebied betreft, legt hij uit waarom het onderzoek nu wel mogelijk is: 'Onlangs zijn de VOC en WIC-archieven allemaal gedigitaliseerd. Kilometers aan primair bronmateriaal is dus veel makkelijker

Alexander Geelen

in te zien.’ De bronnen die hij vooral gebruikt zijn strafrechtelijke processtukken. Deze rechtszaken zijn door Geelen en zijn collega’s in datasets gezet aan de hand van relevante variabelen. Door variabelen te gebruiken zoals gecategoriseerde vraagstukken betreffende wie de verdachte is en wanneer de zaak zich afspeelt, is het mogelijk op een snelle manier casestudies te vinden binnen het archief. Dit betekent dat het niet langer nodig is om ‘te bladeren’ door de stukken voor specifiek onderzoek, maar er een dataset is die overzicht geeft. Deze datasets bestaan nu voor onder andere Batavia, Cochin, Elmina en Suriname.

Naast rechtbankverslagen maakt Geelen gebruik van wetgeving die vastgelegd is in plakkaatboeken: ‘De rechtszaken laten de praktijk zien die ik kan spiegelen aan de theorie die erachter zit.’ Hoewel

de VOC en de WIC zich officieel aan Nederlands-Romeins recht hielden, schoot dit in de praktijk vaak tekort. Zo stelt Geelen dat er veel wetgeving werd vormgegeven als respons op de lokale context. De rechtbank bestond eveneens uit een elitegroepje van bestuurders zonder achtergrond in de rechtsgeleerdheid. ‘Meestal waren het amateurs die plaatsnamen in de rechtbank. Dit is terug te zien in de rechtszaken. Er werd vaak een beroep gedaan op de Bijbel en lokale wetgeving.’

De grenzen van mobiliteit die naar voren komen in deze bronnen zeggen iets over hoe mensen zich bewegen binnen de gestelde grenzen van de koloniale overheid. Dit is een van de belangrijkste vragen van het onderzoek voor Geelen: ‘Welke mate van agency is te zien in de rechtszaken? Op het moment dat iemand tegen een juridische grens aanbotst en

" MOBILITEITSREGULERING EN LOKALE WETGEVING GINGEN HAND IN HAND."

deze uitdaagt zie je dit terug in een zaak. Vervolgens kan je afleiden wat de bewegingsvrijheid van een persoon is.' Om dit te onderzoeken houdt Geelen zich veel bezig met zaken van weggelopen tot slaaf gemaakte personen. Deze groep werd sterk gereguleerd, waardoor de grenzen van mobiliteit heel duidelijk worden.

Als voorbeeld noemt Geelen een rechtszaak tegen een weggelopen tot slaaf gemaakte man die kilometers buiten het fort Elmina werd ontvoerd door een drie mannen uit een nabijgelegen dorp. Hij vermoordde zijn kidnapper, waarna hij, en niet zijn kidnapper, werd berecht door de WIC. Dit komt doordat de traditie van 'panjaren', een lokaal gebruik op de Goudkust waarbij mensen die een schuld hadden bij iemand anders rechtmatig konden worden ontvoerd ter voldoening van die schuld, in stand werd gehouden door de WIC. Dit gebruik hing nauw samen met de praktijk van *pawnship* waarbij mensen als onderpand van een schuld dienden. De WIC greep in bij conflicten omtrent panjaren om de lokale vrede te bewaren maar ook omdat zij zelf gebruik maakten van dit systeem en het dus in stand wilden houden. 'Ze hadden baat bij een goede relatie met de lokale elite ten behoeve van de handel,' aldus Geelen. Mobiliteitsregulering en lokale wetgeving gingen op deze manier hand in hand. Uit dit voorbeeld blijkt eveneens dat de rechtsmacht van de WIC niet stopte bij de muren van het fort. Geelen ziet deze soevereiniteitskwestie ook terug in Cochin: 'Hoewel de VOC ook daar een klein fort bestuurde, was de koning van Cochin in feite een marionet van de VOC. Zo zie je dat de handelscompagnieën ineens lange armen hebben over deze gebieden.'

Volgens Geelen staat elk aspect van een rechtszaak in verband met ontwik-

kelingen die op een hoger niveau spelen. 'Een gekidnapte man lijkt in eerste instantie niet veelzeggend, maar wanneer je uitzoomt zie je hoe instituties invloed hebben op een lokaal systeem als *pawnship*,' legt Geelen uit. Op die manier is het mogelijk vanuit een specifiek voorbeeld aan global history te doen. Zo komt uit het onderzoek naar voren dat de WIC en VOC zich in sterke mate aanpasten aan de lokale context, maar dat dit wel leidde tot vergelijkbare praktijken in de mobiliteitsregulering. Waar in India veel aandacht werd besteed aan de kaste waar een persoon toebehoorde, stond in Elmina het systeem van *pawnship* centraal.

Aan het begin van het onderzoek was de hypothese dat de VOC en WIC tot in detail bezig waren met het reguleren van mobiliteit omdat dit overeen kwam met hun doeleinden: als handelscompagnie, maar ook als regerend orgaan en werkgever. Nu hij halverwege het schrijfproces is, wilt Geelen ook kunnen aantonen hoe de casestudies zich verhouden tot grote processen die niet alleen draaiden om handel. Het regeren ging gepaard met nare praktijken als massageweld, oorlogsvoering en onderdrukking. Tegelijkertijd hoopt hij te kunnen laten zien hoe de rechtszaken eigenlijk nog veel meer vertellen: 'De bronnen geven inzicht in wat er zich in het dagelijks leven van mensen zelf afspeelde dat verder gaat dan de VOC en WIC.' ■

RIJKSMUSEUM FELLOWSHIP PROGRAMME 2021–2022

APPLY BEFORE 17 JANUARY 2021
RIJKSMUSEUM.NL/FELLOWSHIPS

ANBI

THE RIJKSMUSEUM FELLOWSHIP PROGRAMME IS SUPPORTED BY
THE ANDREW W. MELLON FOUNDATION, TERRA FOUNDATION FOR AMERICAN ART AND THE RIJKSMUSEUM FUND
(MIGELIEN GERRITZEN FUND * DR. ANTON C.R. DREESMANN FUND * JOHAN HUIZINGA FUND * ANNEBERG FOUNDATION)
WE THANK OUR COLLABORATIVE PARTNERS: THE J.S. LEE MEMORIAL FELLOWSHIP PROGRAMME AND BARD GRADUATE CENTER

FOUNDER

PHILIPS

MAIN SPONSORS

BankGiroLoterij

ING

kpn

LOUIS SAPHY, INTERIOR OF A LIBRARY, CA. 1825–1850. S. EMMERING BEQUEST, AMSTERDAM

SCHULDIG, SENSUEEL OF SCHADELIIK?

DE SAROTTI-MOHR VAN DE JAREN TWINTIG IN KRITISCH PERSPECTIEF

In het Europa van de jaren twintig bestonden er verschillende reclamefiguren van bedienende Afrikanen. In Duitsland had je de Sarotti-Mohr die menig chocoladewikkel sierde. Met het Verdrag van Versailles verloor Duitsland zijn koloniën en kreeg dit reclamefiguur een nieuwe betekenis. Wat was deze?

Tibbe Jonker

Om de Sarotti-Mohr is veel te doen. Zo werd hij begin vorig jaar door het antidiscriminatiebureau van Mannheim een 'Paradebeispiel von wiederkehrender Alltags-diskriminierung' genoemd.¹ De Alternatieve für Deutschland (AFD) reageerde daar verontwaardigd op: 'Echter Rassismus entsteht wohl erst dort, wo der Rassismus im angeblich so antirassistischen Kopfe derart tief sitzt, dass man ihn überall wittert.'² De racismedebatten lopen in Duitsland dus hoog op. Een nieuw historisch perspectief op dit reclamefiguur voorziet daarom in een behoefte aan duidelijkheid. Omdat Duitsland in 1919 zijn koloniën verloor, leent de periode van de Weimarrepubliek

zich goed om deze debatten verfrissende inzichten te bieden. Met het aanbreken van het postkoloniale tijdperk kreeg de Sarotti-Mohr namelijk een nieuwe betekenis. Nog steeds moet deze chocolade bedienende Afrikaan in zijn postkoloniale context begrepen worden.

Na de Eerste Wereldoorlog was er veel veranderd in Duitsland. Met het Verdrag van Versailles werden grote (overzeese) gebieden van de Duitsers afgepakt en werd het leger beperkt tot net iets meer dan honderdduizend man. Veel Duitsers ervoeren dit als een diepe vernedering. Hun vaderland was slechts een schim van de grootmacht die het voor de oorlog was. Er was daarom een breed gedeeld verlangen om het beschamende Verdrag van Versailles te herzien. Deze

Afbeelding 1: Sarotti-Schokolade (1928).
Bron: Gudermann en Wulff, *Der Sarotti-Mohr, Die bewegte Geschichte einer Werbefigur* (Berlijn 2004) 59.

wens naar herziening wordt ‘revisionisme’ genoemd. Wanneer deze de koloniën betreft wordt er gesproken over ‘koloniaal-revisionisme’. Dit verlangen laat zien dat het verliezen van de koloniën een wezenlijk onderdeel was van een breder gevoel van verlies en vernedering dat de periode van de Weimar Republiek typeert.

Toch konden veel Duitsers zich troosten met het idee dat ze hun voormalige koloniën terug konden winnen. Deze wens werd aanvankelijk heel breed gedeeld. De Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) was de enige politieke partij die tegen herstel van het koloniale gezag was. Ook de koloniale cultuur vierde in de Weimar Republiek hoogtij. *Kolonialzeitungen* werden in grote oplages gedrukt en allerlei koloniale monumenten

werden ingehuldigd. Deze nostalgie naar het koloniale verleden kende twee kanten. Enerzijds werd dit verleden geromantiseerd en werden zaken als de Namibische genocide ontkend. Anderzijds koesterden veel Duitsers nog altijd de wens dat Duitsland zijn koloniën terug kon winnen en het weer de grootmacht kon worden die het voor de Eerste Wereldoorlog was.

Ook in het beeld van de Sarotti-Mohr lag de wens van koloniaal revisionisme verscholen. In de fantasiewereld van de reclame-industrie bleven Duitsers een koloniale macht. Advertenties grepen terug op de “goede oude tijd” waarin Afrikaans dienstpersoneel nog hielp in het huishouden.³ Figuren als de Sarotti-Mohr nodigden Duitsers uit om zichzelf als koloniale heersers voor te stellen.

Afbeelding 2: 'die Bedienung' (1795).
Bron: Jan Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam 1990) 125.

Het voorkomen van de Sarotti-Mohr was namelijk uitsluitend vormgegeven om hun dienstbaarheid en onderworpenheid te accentueren. Hij bestond enkel uit zijn rode lachende lippen, zijn grote ogen, oriëntaalse kledij en zijn kleine lichaam. Doordat zijn karakter en uiterlijk exclusief gericht waren op zijn naïeve, kinderlijke dienstbaarheid was er sprake van een stereotype. In dit artikel stel ik de vraag hoe dit stereotype werd gebruikt om het koloniaalrevisionisme te bekrachtigen in de periode 1918 - 1929.

Nieuw in de Duitse beeldvorming was niet alleen de wens van koloniaal revisionisme, ook werden vrouwen vaak een stuk geëmancipeerder afgebeeld. In veel sigaretten- en parfumreclames stapte de zogenaamde *neue Frau* zelf op mannen af om hen te versieren. Ook in de Sarotti-reclames werden vrijgevochten vrouwen afgebeeld. Zij lieten zich vaak door de Sarotti-Mohr bedienen. Twee ontwikkelingen vielen in de Weimar Republiek min of meer samen. In 1918 kregen vrouwen stemrecht en in 1919 verloor Duitsland zijn koloniën. Duitsland was bovendien niet het enige

land waar vrouwen na de oorlog stemrecht kregen. Ook in Groot-Brittannië werd er in de negentiende eeuw al gesproken over een *new woman*. De nieuwe vrouw was dus duidelijk een internationaal fenomeen. Toch kreeg ze in relatie met de Sarotti-Mohr een eigen unieke Duitse lading. De belofte van vrouwenemancipatie werd in advertenties verbonden met het herwinnen van het koloniale rijk.

Om te doorgronden hoe dat gebeurde plaats ik de Sarotti-Mohr eerst in een context van Westerse beeldvorming. De manier waarop zwarte mensen in de media werden ingezet en wat daarbij de associaties waren, staat in het eerste deel centraal. Vervolgens analyseer ik de specifiek Duitse connotaties van de Sarotti-Mohr en onderzoek ik hoe hij de wens naar koloniaal revisionisme bekrachtigde. Daarvoor vergelijk ik hem met een reclamefiguur uit Oostenrijk. Uiteindelijk zal ik Homi K. Bhabha's concept van fetisjisme gebruiken om de wens naar koloniaalrevisionisme in advertenties te analyseren. Bhabha is een Indiaas Engels theoreticus die gezien wordt als een van de belangrijkste

"HIJ BESTOND ENKEL UIT ZIJN RODE LACHENDE LIPPEN, ZIJN GROTE OGEN, ORIENTAALSE KLEDIJ EN ZIJN KLEINE LICHAAM."

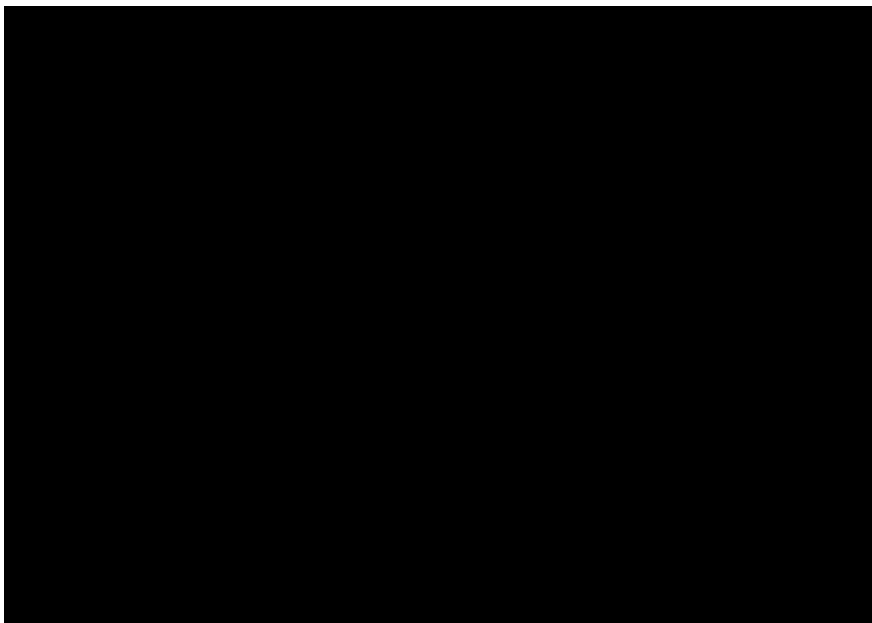
ste bijdragers aan de postkoloniale theorievorming. In zijn *The Location of Culture* stelt hij dat de koloniale onderworpenen en de koloniale macht zich in relatie tot elkaar definiëren.⁴ Met behulp van zijn theorie zal blijken dat de wens naar koloniaalrevisionisme gekoppeld werd aan het archetype van de nieuwe vrouw.

DUITSE KOLONIALE FANTASIEËN IN EEN TRANSNATIONAAL PERSPECTIEF

Al ver voordat Duitsland koloniën had, fantaseerden Duitsers over koloniale heerschappij. Susanne Zantop benadrukt dat deze fantasieën zich bij uitstek in een transnationale context ontwikkelden. Duitsers lieten zich inspireren door de fantasieën van andere landen.⁵ Jan Nederveen Pieterse spreekt daarom ook over een West-Europese beeldvorming wat de koloniën betreft. Het beeld van een bedienende Afrikaan was een onderdeel

daarvan. Dit beeld had zich vanaf grofweg de zeventiende eeuw tot en met de Tweede Wereldoorlog weinig ontwikkeld.⁶

In het bijzonder claimt Pieterse dat de functie van de bedienende Afrikaan in de West-Europese beeldvorming vrijwel onveranderd bleef.⁷ Altijd werd deze op zo'n manier ingezet dat de verheven sociale positie van de persoon die hij bedient duidelijk werd (zie afbeelding 2: 'die Bedienung'). Ook de manieren waarop dit werd gedaan veranderden weinig. Zo werd de status van de koloniale macht benadrukt door een fysieke afstand tussen hem en de bediende te creëren. Bovendien werd de koloniale bediende klein afgebeeld. Daardoor stak zijn kleinheid af tegen de 'rijzige gestalte' van de persoon die hij bediende.⁸ Ook de zwarte huidskleur van de bediende had een functie. Daardoor zou de huidskleur van de witte koloniale macht beter uit de verf komen.⁹

Afbeelding 3: 'Kein Tag ohne Meinl-Kaffee', Julius Meinl (ca. 1920-1925).
Bron: Shop.meinl.com.

Afbeelding 4: 'Einladung', Julius Meinl (ca. 1930-1935). Bron: Margareta Lehrbaumer, *Womit kann ich dienen? Julius Meinl Auf den Spuren einer grossen Marke* (Wenen 2000), 225.

Over deze lange Europese geschiedenis beweert Pieterse bovendien dat de bedienende Afrikaan een stijflijgurfunctie had. Zo werd bij verschillende gelegenheden dezelfde bedienende Afrikaan afgebeeld, terwijl deze niet daadwerkelijk bij al deze gelegenheden aanwezig was.¹⁰ Gezien hij alleen de functie had om het subject te verheffen, was het ook helemaal niet nodig om hem een eigen identiteit te geven. De Sarotti-Mohr past in deze trend: elke keer werd hij op nagenoeg dezelfde wijze afgebeeld. Een verschil met zeventiende-eeuwse schilderijen is echter dat de Sarotti-Mohr herkenbaar diende te zijn. In een oogopslag moest het duidelijk worden dat het om Sarottiprodukten ging.

Ook andere landen hadden in de jaren twintig bedienende Afrikanen in hun reclames. Dit gold voor zowel de landen die nooit koloniën hebben gehad, zoals Oostenrijk, als ook voor de landen die na de oorlog nog steeds een wereldrijk bezaten, zoals Frankrijk. Bij 'Kein Tag ohne Meinl-Kaffee' (afbeelding 3) van het Oostenrijkse merk Julius Meinl wordt de suggestie gewekt dat de Meinl-Mohr, net zoals de arbeider in de kolonie hard (aan de lopende band) werkt. Hij wordt hierbij echter niet uitgebuit; hij lacht immers altijd nog en drinkt soms zelf ook koffie. Toch werkt de Meinl-Mohr 365 dagen per jaar om de klant te bedienen. Zijn dienstbaarheid werd dus gebruikt om de vriendelijke en betrouwbare service van het merk Julius Meinl neer te zetten. Elke dag stond de Meinl-Mohr voor zijn klanten klaar.

Deze welwillende dienstbaarheid komt nog beter naar voren in 'Einladung' (zie afbeelding 4). Met een sympathieke lach bedient de Meinl-Mohr in deze reclame de consument. Daarmee moest hij hem lokken om in de zaak een kopje koffie te drinken. Er lijkt zich daarom een breder (internationaal) patroon af te tekenen in de koloniale fantasie waarin de lach van de Afrikaan duidt op zijn dienstbaarheid en zijn goede relatie met de koloniale macht. Lachende Moren werden inge-

Afbeelding 5: 'y'a bon!', Banania (ca. 1920-1940).
Bron: Pinterest.com.

zet om koloniale producten te verkopen.

Ook het Franse reclamefiguur van Banania doet met een sympathieke lach zijn werk (zie afbeelding 5). Over dit figuur stelt Frantz Fanon dat hij gereduceerd is tot een racistisch stereotype van een zwarte man met een 'l'arriération mentale'.¹¹ Hij wordt dus als een zwakzinnige neergezet. De grammaticaal onjuiste slogan 'Y'a bon Banania', die bij Banania in de mond van de zwarte man wordt gelegd, leidde volgens Fanon in het bijzonder daartoe.¹² In lijn met deze lezing zou ook zijn lach een soort onnozelheid kunnen uitstralen. Hij wordt namelijk te werk gesteld door een koloniale macht, maar lijkt daar geen problemen mee te

hebben. Misschien heeft hij dit zelf niet eens echt door. Wellicht dat zijn lach het wringende idee van koloniale uitbuiting voor de consument teniet zou doen.

Ondanks de grote overeenkomsten met deze andere reclamefiguren, verschilde de Sarotti-Mohr op één vlak wezenlijk van hen. Hij had namelijk ook sterk een erotische connotatie. Toch was deze seksuele lading geen exclusief Duits fenomeen. De Sarotti-Mohr past in een ontwikkeling die begon in de negentiende eeuw waarin het beeld van een bedienende Afrikaan in Europa toenemend geërotiseerd werd. Zo stelt Sander L. Gilman dat hij in de beeldvorming vaak een seksualiserende functie kreeg toebedeeld.¹³ Regelmatig

betrof dit seks waar een taboe op lag. Zijn claim onderbouwt hij met ‘der Diener’ (zie afbeelding 6) van Franz von Bayros.¹⁴ Daar verleidt een gecasteerde zwarte bediende een witte vrouw. Ook Pieterse claimt dat in veel Europese landen de Afrikaanse bedienden op prenten omringd werden door ‘smachtende odalissen’.¹⁵ In toenemende mate werden deze in een ‘oriëntaals decor’ van ‘oosterse luxe, sensualiteit, “Duizend en één Nacht”-situaties, Turkse baden en harems’ geplaatst.¹⁶ De Sarotti-Mohr was volgens hem op deze hype gebaseerd.

UITBUITING EN SENSUALITEIT: EEN VERGELIJKENDE ANALYSE

Voor een belangrijk deel ontwikkelde de beeldvorming over bedienende Afrikanen zich in een Europees discours. Toch begon het beeld dat Duitsers van hun relatie met Afrikanen hadden na de Eerste Wereldoorlog af te wijken van dat van andere Europese landen. Terwijl veel andere Europese landen nooit koloniën hebben gehad of nog steeds overzeese gebieden bezaten, was Duitsland zijn koloniën kwijtgeraakt. Artikel 119 van het Verdrag van Versailles bepaalde dat het zijn kolo-

niën afstond. Ten grondslag daaraan lag het Britse verwijt dat Duitsers hardvochtige kolonisten waren. De gruweldaden tijdens de Namibische genocide haalden de Britten als een belangrijk voorbeeld aan.

Na de oorlog deden in het bijzonder de nationalistische Duitsers er alles aan om dit verwijt te ontkrachten. Als zou blijken dat het niet waar was dat de Duitsers wrede kolonisten waren, zou immers de reden waarom Duitsland geen koloniën zou mogen hebben onderuit gehaald worden. Dit zou ten grondslag kunnen liggen aan het herwinnen van het koloniale rijk. Heinrich Schnee, de voormalige gouverneur van Duits-Oost-Afrika, sprak daarom over een leugen.¹⁷ Om het Britse verzinzel te ontmaskeren werd er met name in de literatuur een beeld gecreëerd van warme relaties tussen Afrikanen en Duitsers.¹⁸ Ook de reclames met trouwe serveerende Afrikanen deden de leugen teniet. De lach van de Sarotti-Mohr liet zien dat de voormalige koloniale macht een goede relatie met hem had. Zijn lach verdoezelde dus de schuld van de Duitsers. Om de specifiek Duitse connotaties van de Sarotti-Mohr nader te analyseren, wordt nu

Afbeelding 6:: Franz von Bayros, ‘der Diener’ (ca. 1890)
Bron: Sander L. Gilman, ‘Black bodies, white bodies’, *Critical inquiry* 12:1 (1985) 211.

Afbeelding 7: 'Meinl Tee', Julius Meinl (ca. 1930).
Bron: Lehrbaumer, *Womit kann ich dienen?*, 264.

Afbeelding 8: 'Eine Überraschung', Sarotti (1923).
Bron: Gudermann en Wulff, *Der Sarotti-Mohr*, 76.

de Sarotti-Mohr in 'Eine Überraschung' (afbeelding 7) met de koloniale arbeider van 'Meinl Tee' (afbeelding 8) vergeleken.

Bij beide reclames is een Afrikaan afgebeeld die een grote doos met daarin het consumptieartikel aan het verplaatsen is. Waar dit bij 'Eine Überraschung' een heel licht chocolaatje is, dat de Sarotti-Mohr in het thuisland naar een vrouw aan het brengen is, betreft dit bij 'Meinl Tee' een grote zware doos met thee kruiden in de kolonie. Deze wordt door een realistisch-afgebeelde magere - en dus uitgebuite - koloniale arbeider gedragen. Bij beide reclames wordt de Afrikaan als dienstbaar neergezet. In tegenstelling tot 'Meinl Tee' waar de Afrikaan een koloniale arbeider betrof, betrof deze bij 'Eine Überraschung' een Afrikaanse bediende. Met David Ciarlo's concept van 'optical power', waarin het consumptieartikel door het gebruik van een menselijk lichaam op drie manieren verheven wordt, ontstaat er een nieuw verhelderend perspectief op deze reclames.

Ten eerste wordt de reusachtigheid van het consumptieartikel door het contrast met het menselijk lichaam direct begrepen.¹⁹ Bij 'Eine Überraschung' zou ik hier nog aan toevoegen dat de kleine omvang van de Sarotti-Mohr en de grootte van zijn 'Goldwürfel' in relatie tot elkaar benadrukt worden: de Sarotti-Mohr lijkt hier dus kleiner door de 'Goldwürfel' en de 'Goldwürfel' lijkt door de Sarotti-Mohr groter.

Ook wordt volgens Carlo de 'magnitude' van het consumptieartikel benadrukt door de zichtbare belasting op het lichaam.²⁰ Bij 'Eine Überraschung' is het tegendeel het geval. Hier is het zwaartepunt van de chocolade ver verwijderd van het lichaam; dit terwijl bij 'Meinl Tee' het hoofd onprettig schuin gehouden moet worden om het gewicht evenredig over het lichaam te verdelen. De beschouwer kan daardoor het gewicht haast zelf voelen. Ook draagt hij het gewicht met zijn polsen; terwijl de Sarotti-Mohr de

" ZIJN OGEN ZOUDEN HEM NAMELIJK EEN SOORT EMOTIONELE IDENTITEIT GEVEN DIE HIJ NU NIET HEEFT ."

chocolade op het midden van zijn hand balanceert. Dus waar het product voor de Sarotti-Mohr zijn haast acrobatische bekwaamheid accentueert; benadrukt deze bij 'Meinl Tee' het zware werk.²¹

Bovendien wordt bij 'optical power' het product verheven door de koloniale onderworpenen. Het omhooghouden van het consumptieartikel draagt volgens Ciarlo waardeoordelen als 'waardevol', 'belangrijk', 'voortreffelijk' en 'bekend als de beste'.²² De merknaam, die met grote letters op beide producten staat, wordt hier dan ook verheven. Bij beide reclames draagt de onderworpenen dus het consumptieproduct. Daarmee prijst hij deze niet alleen, maar maakt ook duidelijk dat hij zelf aan dit product - en dus ook aan het merk - ondergeschikt is.

Verder kaart Ciarlo nog aan dat deze uitbuiting een ongemakkelijke connotatie droeg, maar dat deze door 'racialization' tenietgedaan kon worden.²³ De volgende logica werd dus toegepast: er wordt een mens uitgebuit, maar dat is niet erg want hij is zwart. Bij 'Meinl Tee' zou ik daar wel de kanttekening bij plaatsen dat hij zijn ogen gesloten houdt. Daardoor wordt de beschouwer in mindere mate geconfronteerd met de uitbuiting van een specifiek individu. Zijn ogen zouden hem namelijk een emotionele identiteit geven die hij nu niet heeft. Desalniettemin zou een reclame van een uitgebuite koloniale arbeider in Duitsland ongehoord zijn. Dit zou niet stroken met de illusie dat het een deugdelijke koloniale macht was. Mogelijk dat het beeld van een uitgebuite koloniale arbeider in Oostenrijk, een land zonder koloniën, op minder problemen stuitte.

Een ander belangrijk verschil met de arbeider van 'Meinl Tee' is dat

de Sarotti-Mohr zelf het initiatief neemt. In de reclame van Julius Meinl wordt de Afrikaan in de koloniën aangestuurd. De Sarotti-Mohr trekt daarentegen zijn eigen plan. Dit eigen initiatief is uitzonderlijk. Gewoonlijk volgt de Sarotti-Mohr dienstbaar zijn opgelegde taken. Een andere trendbreuk is dat hij niet als een naïef kind wordt afgebeeld. Door zijn slanke taille lijkt hij wat volwassener. Met zijn getuiste lippen lijkt hij bovendien op het moment te staan om iemand een kus te geven. Is zijn 'Überraschung' wel het serveren van een chocolaatje?

Zijn gekrulde wimpers, die erop duiden dat de Sarotti-Mohr zijn ogen een beetje gesloten heeft, lijken ergens anders op te wijzen. Bovendien kan zijn stiltegebaar iets betekenen als 'dit blijft tussen ons'. Gezien de heersende haremfantasieën lijkt hij te vragen om in het geheim iets intiems te doen. Omdat de doelgroep van Sarotti chocolade de welgestelde Duitse vrouw was, was hij waarschijnlijk van plan een dame te verrassen.²⁴ Bovendien is hij niet als een klein kind afgebeeld. Daardoor is het goed mogelijk dat hij haar eigenlijk wil verleiden. In tegenstelling tot de bedienende Afrikanen uit de reclames van veel andere landen werd de Duitse Sarotti-Mohr dus een rol als actor toebedeeld.

Voor de Sarotti-Mohr was er dus geen aansturing of dwang van een witte bevelhebber. Hij trok zijn eigen plan en werd niet uitgebuit. Het idee dat Duitsers wrede kolonisten waren, werd in de Sarotti-reclames dus ontkracht. De Duitse reclamebediende kon zijn eigen gang gaan en werd zelfs wat *agency* toebedeeld. Daardoor kon hij ook een verleidende functie vervullen. Toch bleef het de voor-naamste taak van de Afrikaanse bediende

in de Europese beeldvorming om de sociale positie van de witte koloniale macht te duiden. Ook het voorkomen van de Sarotti-Mohr duidde in regel op zijn onderworpenheid en zijn dienstbaarheid. Hoe kon hij gelijktijdig een handelend karakter zijn?

THEORETISCH KADER EN DE NEUE FRAU

Bhabha's concept van fetisjisme leent zich goed om de onderworpen positie van de Sarotti-Mohr als bediende in samenhang met zijn rol als verleider te bestuderen. Volgens Bhabha creëert de koloniale machthebber een beeld van de onderworpenene. Dit gebruikt hij om zichzelf te definiëren.²⁵ Zo wilden Duitsers met het beeld van een vriendelijke bedienende Afrikaan zichzelf als deugdelijke kolonisten neerzetten. Beide ontstaan dus in relatie tot elkaar. In dit voorbeeld is de Afrikaan vriendelijk omdat de machthebber hem goed behandelt en is de machthebber goedaardig omdat de Afrikaan hem welwillend serveert. Deze relatie berust bovendien op een verschil: de zwarte Afrikaan bedient en de witte koloniale macht wordt bediend. Het verschil tussen de machthebber en de onderworpenene ligt volgens Bhabha ten grondslag aan de machtsverhouding.²⁶

De fetisj maakt deze machtsverhouding complex. Deze bevestigt namelijk niet alleen het verschil tussen de machthebber en de onderworpenene, maar verdoezelt dit ook.²⁷ Aan de hand van deze interpretatie van Bhabha's concept van fetisjisme wordt de Sarotti-Mohr geanalyseerd. De verschillende en tegenstrijdige betekenissen die de machthebber aan de koloniale ander toeschrijft, worden zichtbaar in de fetisj. Concreet betekent dit dat de koloniale ander door de fetisj gelijktijdig de onderworpenene en de actor is. De fetisj geeft ruimte voor *agency* aan beide partijen. Om de werking van de Sarotti-Mohr te doorgronden, moet hij dus in relatie met een koloniale machthebber onderzocht worden. Omdat de doelgroep van de Sarottichocolade de welgestelde

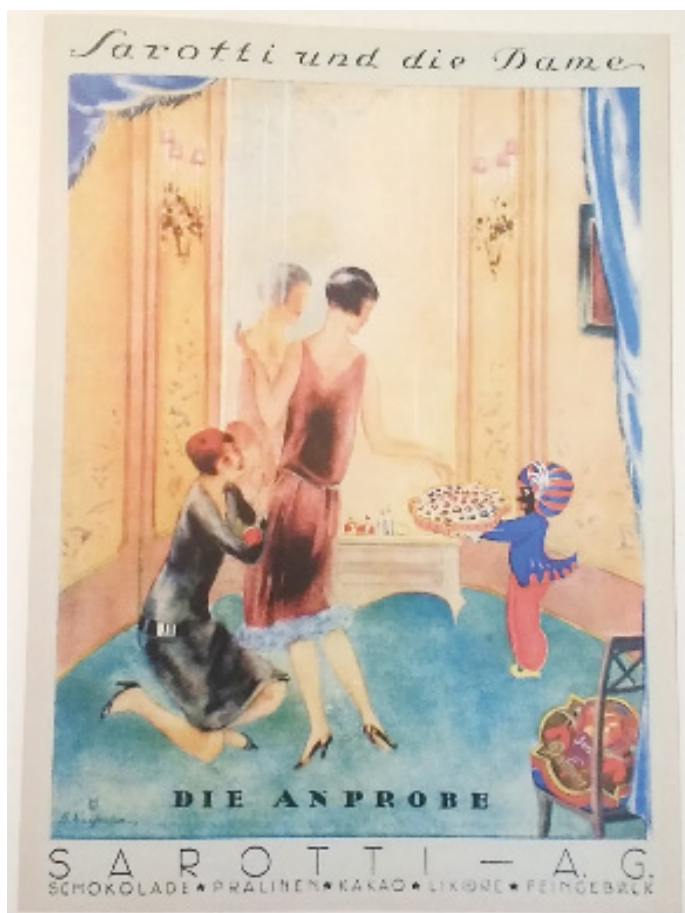
Duitse vrouw was, is het het meest zinvol om te onderzoeken hoe deze partijen zich in relatie tot elkaar definieerden.

De opkomst van de *neue Frau* werd door Duitse mannen angstvallig in de gaten gehouden. Doordat ze de dingen deed die voorheen enkel door mannen werden gedaan, vormde ze een bedreiging voor de masculiene identiteit.²⁸ Deze was door onder andere het beperkte leger en het afpakken van de koloniën al in crisis. De terreinen waar mannen voorheen hun ware masculiene identiteit konden ontpoppen waren hen afgenomen. Toch waren sommige Duitse mannen ook diep gebiologeerd door de nieuwe vrouw en vonden ze haar op een sensuele manier spannend. Patrice Petro claimt daarom dat er sprake was van een paradox in de manier waarop mannen naar de nieuwe vrouw keken.²⁹ Enerzijds boezemde ze de Duitse man angst in. Anderzijds was ze een allure.³⁰ De volgende case study van zal dienen om de werking van de Sarotti-Mohr in relatie met de nieuwe vrouw te verkennen. De verschillende en soms ook tegenstrijdige ladingen die Duitse mannen en vrouwen aan het beeld van zowel de nieuwe vrouw als aan de Sarotti-Mohr gaven komen aan bod.

DE DANS DER VERLEIDING EN CHOCOLADE ALS FETISJ

In het inkijsje in een paskamer in afbeelding 9 staat de Sarotti-Mohr trouw zijn chocolade te serveren. Net als de dames, die geboeid naar de chocolade kijken, wordt de beschouwer - door de naar de beschouwer gerichte doos en deksel - zelf haast ook verleid om er eentje te nemen. Deze verleidende functie van de Sarotti-Mohr kan, op het moment dat de chocolade hier als fetisj wordt gezien, in samenhang met zijn onderworpen dienstbaarheid begrepen worden.

Doordat het subject (de vrouw) en object (de Sarotti-Mohr) zich in relatie tot elkaar definiëren ontstaat er hier een machtsverhouding: de zwarte

Afbeelding 9: Sarotti: 'Sarotti und die Dame' (1925).
Gudermann en Wulff, *Der Sarotti-Mohr*, 77.

Sarotti-Mohr serveert en de witte dame laat zich serveren. De fetisj maakt deze machtsverhouding mogelijk: zonder de chocolade was er immers niks te serveren. Gelijktijdig verloochent de fetisj deze machtsrelatie: de Sarotti-Mohr verleidt namelijk de dame met de chocolade. Niet alleen heeft de Sarotti-Mohr in deze lezing *agency* (hij verleidt immers), ook bevindt hij zich als mogelijke seksuele partner op gelijke voet met de dame.

Wanneer de chocolade als middel tot erotische verleiding wordt gezien, wordt zichtbaar dat de dame zich laat verleiden door de Sarotti-Mohr. Haar hele lichaamsvorm wekt namelijk de sugges-

tie van dans. Met haar opgetrokken voet, beweging in haar heup en haar zwierende hand gaat ze in op het aanbod van de bediende. De paskamergordijnen bieden in deze lezing het toneel om op te dansen. Bovendien wekt deze dans in combinatie met de dromerige sfeer door het waas op de spiegel en de zachte pasteltinten het idee dat ze zich in een soort verheven waan bevindt. Daarmee lijkt het alsof de verleiding van de Sarotti-Mohr met zijn chocolade haar helpt intreden tot het bovenaardse. Het consumeren zou daarvoor een soort (erotische) wensdroom worden. Sensuele spanning wordt in deze reclame dus effectief verwoven met het

"MET HAAR OPGETROKKEN VOET, BEWEGING IN HAAR HEUP EN HAAR ZWIERENDE HAND GAAT ZE IN OP HET AANBOD VAN DE MOOR."

genot dat volgt op chocoladeconsumptie.

Door de fantasie over de Sarotti-Mohr als verleider kan de vrouw bovendien seksuele *agency* verkrijgen. Wanneer de chocolade als fetisj wordt gezien, wordt duidelijk dat de dame zich bewust laat verleiden door de Sarotti-Mohr en zich dus seksueel emancipeert. Ze gaat namelijk op het aanbod in. In deze relatie tot elkaar definieert de nieuwe vrouw zich dus als actor. De reclame liet aan Duitse vrouwen zien dat, als deze zich wilden laten versieren door Afrikaanse bedienden, ze dit konden doen.

In het licht van deze lezing zouden de paskamergordijnen, die in de regel ter bescherming van de consument gesloten zijn, de beschouwer een verboden inblikje kunnen geven. Ook roepen de gordijnen associaties op met het theater: de dame staat met haar rug naar het publiek, wat dit idee onderschrijft. Dit kan vergeleken worden met de privacy van dames in de harem, die eveneens (voor mannen) beschermd wordt. Deze wordt hier echter door zowel de Sarotti-Mohr, alsook de blik van de beschouwer geschonden. Deze geschonden privacy zou door de heersende fantasieën lustige verleiding kunnen hebben betekend. De verleiding van de Sarotti-Mohr met zijn chocolade zou in deze lezing ingelegd worden in een haremfantasie.

De subjectrol die de Sarotti-Mohr in deze fantasie van verleiding heeft, wordt echter ook op verschillende manieren verloochend - en daarmee wordt hij teruggedrukt in zijn onderworpen dienstbare positie. De fetisj definieert hem namelijk ook als dienstbaar: hij draagt de chocolade dienstbaar en staat daarbij statisch overeind. Eigenlijk doet hij dus niet mee met de dans. Boven-

dien is de Sarotti-Mohr hier een kindje; waardoor niet alleen zijn onderworpen positie geduid wordt, maar waarmee hij ook geen echte verleider kan zijn.

De dienstbaarheid van de Sarotti-Mohr definieert bovendien op verschillende wenselijke manieren de nieuwe vrouw.³¹ Door zijn kleine postuur, moet ze licht vooroverbuigen om bij de chocolade te kunnen komen, waarmee haar (eigen) sociale status, in contrast met de onderworpen kleinheid, goed naar voren komt. Ook de fysieke afstand tussen de twee duidt op klassenverschil. Bovendien wijst de Sarotti-Mohr, net als het schilderij, de kandelaren en het kastje met de dure parfum, op het feit dat Sarotti-chocolade een luxueuze delicatessen was.³² De reclame grijpt terug op de zestiende en zeventiende eeuw waarin rijke aristocraten zich koloniale bedienden konden veroorloven. Het consumeren van Sarotti-chocolade beloofde Duitse vrouwen dus mogelijk ook sociale emancipatie. Ze konden daarmee hun rijkdom etaleren en toetreden tot de welgestelde bovenklasse.

Tevens bood de reclame Duitsers de mogelijkheid om te fantaseren dat ze nog steeds een koloniale macht waren. Door zich in te leven in de vrouw die het aanbod aanneemt, kon de consument zich inbeelden dat er nog steeds koloniale bedienden in het Duitse huishouden waren. Dit was echter al lang niet meer het geval. De pijnlijke realiteit dat Duitsland geen koloniale macht meer was, werd in dit moment van zoete chocoladeconsumptie verdoezeld. De nieuwe vrouw werd in deze reclame neergezet als een koloniale macht. Vrouwenemancipatie werd dus verbonden aan de belofte van koloniaalrevisie. Dit is een strategie die in veel reclames werd gebruikt. Het consumeren van ko-

loniale producten betekende namelijk een verdere exploitatie van de koloniën en dus een uitbreiding van het koloniale gezag. Het idee wordt gewekt dat de consument een actor is op het koloniale toneel.

Door de blik van de mannelijke beschouwer, waarmee hij gezien de paskamer/harem associatie zelf de privacy zou schenden en dus in zijn fantasie zelf een actor werd, werd ook hij mogelijk bij deze reclame verleid. Niet de Sarotti-Mohr verlokte de dames, maar de dames verlokten hem. Het spannende gegeven dat zijn blik eigenlijk verboden is, zou door de haremassociatie in dit tafereel namelijk een seksuele tint krijgen. In deze lezing zijn er, net zoals in de harem, meerdere vrouwen afgebeeld, waarmee hij in zijn fantasie dan mogelijk zelfs iets van keuze had. Bovendien duidt de setting van een paskamer erop dat naaktheid een normaliteit is net zoals in de harem. Omdat de nieuwe vrouw een allure voor sommige Duitse mannen was, was deze advertenties voor sommigen van hen een fantasie die uitkwam.³³ Ze konden eindelijk zien wat er achter gesloten gordijnen gebeurde.

Duitse mannen zagen de nieuwe vrouw echter ook als bedreiging.³⁴ Door dat de dame met haar dansende consumptie zich zo laat verleiden door de Sarotti-Mohr manifesteert ze haar seksuele *agency*. Niet alleen kiest ze er zelf voor om zich te laten verleiden/een chocolaatje te nemen, ook was ze zelf een verleidster. Door de geschonden privacy en de haremassociaties verlokte ze mogelijk de mannelijke toeschouwer. Tevens zou de vrouw een angst voor rassenvermenging kunnen hebben opgewekt. Als deze verleiding zou leiden tot geslachtsgemeenschap, dan zou de Sarotti-Mohr schadelijk zijn voor de zuiverheid van het Duitse ras. In relatie met de Sarotti-Mohr stelde de nieuwe vrouw zich dus als gevaar op voor de Duitse man.

CONCLUSIE

In de reclames van Sarotti werd geappelleerd aan een nostalgie die veel Duitsers koesterden. Het beeld van een bedienende Afrikaan in het Duitse huishouden herinnerde aan de aristocratische weelde van de zestiende en zeventiende eeuw. Misschien nog wel belangrijker: het deed denken aan de vooroorlogse periode waarin Duitsland nog een (koloniale) grootmacht was. Nog steeds is er iets van nostalgie te bespeuren. Op de website van Sarotti wordt de rijke geschiedenis van het bedrijf benadrukt. Een nostalgie naar een koloniaalverleden heeft dus plaatsgemaakt voor een nostalgische blik op de eigen bedrijfs-geschiedenis. Veel wordt er verteld over hoe het bedrijf is geworden hoe het nu is. Daarbij worden de betekenissen van de cacaoplantages en de koloniale uitbuiting effectief genegeerd. Wel wordt er gemoe-delijk verteld over de ontwikkeling van de Sarotti-Mohr. Weliswaar is hij tegenwoordig wit en wordt hij nu een magiër genoemd. In de reclames van de jaren twintig verdoezelde hij het Duitse wangedrag in het koloniale tijdperk en daarom kan je je afvragen of deze nostalgische houding wel gepast is.

Verder is gebleken dat Bhabha's concept van fetisjisme werkt als een breekijzer. Het maakt elementen zichtbaar die anders mogelijk onzichtbaar blijven. Bovendien maakt het meerdere lezingen van bronmateriaal mogelijk. De neiging om reclamefiguren als de Sarotti-Mohr uitsluitend als onderworpen te onderzoeken kan met de fetisj worden voorkomen. Zo blijkt dat de Sarotti-Mohr niet alleen onderworpen te zijn: hij heeft ook *agency*. Mogelijk zal hij zijn consumenten ooit met de neus op de feiten drukken en vertellen over het Duitse koloniale wangedrag dat zijn lach decennialang verdoezelde. Wie het laatst lacht, lacht dan het best. ■

Tibbe Jonker doet momenteel de Interfacultaire Lerarenopleiding aan de Universiteit van Amsterdam. Vorig jaar rondde hij de master Duitslandstudies (Geschiedenis) af. Daarbij hield hij zich voornamelijk bezig met de koloniale geschiedenis van Duitsland.

Noten:

1. Spiegel.de, <https://www.spiegel.de/panorama/gesellschaft/mannheim-sarotti-streit-rassismusdebatte-um-kulturzentrum-a-1262068.html> (geraadpleegd op 5 juni 2019).
2. Facebook.com/alternatiefuerde, <https://hi-in.facebook.com/alternatiefuerde/photos/-krieg-gegen-sarotti-mohr-fehlgeleitete-machen-ihn-zum-opfer-ihres-eigenen-allta/2358225857541073/> (geraadpleegd op 6 mei 2019).
3. Gudermann en Wulff, *Der Sarotti-Mohr. Die bewegte Geschichte einer Werbefigur* (Berlijn 2004) 60-61.
4. Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (Londen 2004).
5. Susanne Zantop, *Colonial Fantasies: Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770-1870* (Durham en Londen 1997) 6.
6. Ibidem.
7. Jan Nederveen Pieterse, *Wit over zwart. Beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam 1990) 131.
8. Ibidem, 128 en 131.
9. Ibidem, 128.
10. Ibidem, 125.
11. Frantz Fanon, *Peau noire, masques blancs* (Parijs, 1952) 90.
12. Ibidem.
13. Sander L. Gilman, 'Black bodies, white bodies: toward an iconography of female sexuality in late 19th-century art, medicine, and literature', *Critical inquiry* 12:1 (1985) 209.
14. Ibidem.
15. Pieterse, *Wit over zwart*, 128-129.
16. Ibidem.
17. Dit is echter geen leugen. Historici zijn het er namelijk over eens dat de hoeveelheid excessief geweld die Duitsers in de koloniale periode gebruikten, de Duitse koloniale heerschappij typeerde. Met name tijdens de Namibische genocide (1904-1907) werden er genocidale oorlogsstrategieën door Duitsers gebruikt. Sebastian Conrad, *German Colonialism. A short history* (Cambridge 2012) 4.
18. Voor een uitgebreide analyse over de warme relaties tussen Afrikanen en Duitser in de literatuur beveel ik het eerste hoofdstuk van Britta Schilling's *Postcolonial Germany aan. Britta Schilling, Postcolonial Germany: Memories of Empire in a Decolonized Nation* (New York 2014).
19. Ibidem, 198-199.
20. Ibidem.
21. Opvallend hierbij is dat bij de reclames van Julius Meinel waarin eveneens ofwel het Aziatische fantasie-icoon, of de Meinel-Mohr werd ingezet om het product te dragen/verheffen, dit net zoals bij de Sarotti-Mohr niet deze connotatie van hard werken heeft. Net zoals de Sarotti-Mohr draagt de Meinel-Mohr het product, in dit geval de 'Geschenkkörbe' met zijn armen ver verwijderd van zijn lichaam. Het Aziatische fantasie-icoon, dat een kist met Julius Meinel thee draagt, staat er met één arm in zijn zij zelfs een beetje zelfvoldaan bij.
22. David Ciarlo, 'Advertising and the Optics of Colonial Power at the Fin de Siècle', in: Martin Jay en Sumathi Ramaswamiy eds., *Empires of Vision. A Reader* (Durham en Londen 2014) 199.
23. Ibidem, 202.
24. Gudermann en Wulff, *Der Sarotti-Mohr*, 76.
25. Bhabha, *The Location of Culture*, 96.
26. Ibidem, 95.
27. Ibidem, 107.
28. Patrice Petro, 'Perceptions of Difference: Woman as Spectator and Spectacle' in: Katharina von Ankum, *Women in the Metropolis: Gender and Modernity in Weimar Culture* (Berkeley 1997) 43.
29. Ibidem.
30. Ibidem.
31. De manieren waarop het subject dit doet, heb ik gebaseerd op Pieterse's voorbeelden. Daarmee onderschrijf ik zijn stelling dat de wijze waarop de zwarte bediende in de beeldvorming werd ingezet aan weinig verandering onderhevig was. Pieterse, *Wit over Zwart*, 124-131.
32. Deze lezing wordt aannemelijk doordat Sarotti zijn chocolade als erg luxueus neer probeerde te zetten. Gudermann en Wulff, *Der Sarotti-Mohr*, 61.
33. Petro, 'Perceptions of Difference', 43.
34. Ibidem.

DIALOOG TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN: KRITISCHE GESCHIEDENIS EN MYTHISCHE GESCHIEDSCHRIJVING

Puck Limburg

Wat maakt geschiedenis anders dan fictie? Geschiedenis en fictie lijken in een aantal aspecten op elkaar: beiden zijn verhalend, met een ongrijpbaar onderwerp en hebben baat bij een goede beheersing van de schrijfkunst. Toch is er een fundamenteel verschil: geschiedenis tracht zich op de waarheid te berusten. Geschiedenis gaat over wat er echt gebeurd is. Fictie, daarentegen, heeft hoogstens een dubieuze connectie met de realiteit. Geschiedenis ontleent haar autoriteit als wetenschap aan haar band met de werkelijkheid. Het is dan ook niet verrassend dat toen de gelijkenis tussen geschiedenis en literatuur werd benadrukt in Hayden White's *Metahistory* (1973) veel historici onrustig werden.¹ Wat blijft er over van geschiedenis als ze het gezag over de waarheid verliest?

Het is juist deze ambiguïteit ten opzichte van het fictieve die de geschiedenis kracht geeft en eindeloos boeiend maakt. Mythes kunnen immers in samenlevingen een soortgelijke functie als geschiedenis vervullen: een verklaring en legitimatie van het bestaande nu geven, ongeacht of die in de realiteit gegrond zijn. De kracht van de geschiedweten-

schap ligt niet alleen in het ontmaskeren van dat soort mythes, maar in het kunnen re-evalueren van het heden op basis van een kritische studie naar het verleden. Historisch onderzoek zou daarom idealiter niet alleen opvattingen over heden en verleden ontcrachten of verklaren, maar ook bepeinzen en bekritisieren. Een combinatie van nieuwe cultuurhistorische methoden en cultuurkritische theorie kan bijdragen aan een dergelijke reflectieve geschiedschrijving. Hierbij spelen de verhouding tussen 'geschiedenis en mythe' en 'heden en verleden' een belangrijke rol. De discontinuïteit tussen concepten en begrippen uit het heden en verleden kan worden gebruikt als een mogelijkheid tot re-evaluatie van het heden.

Oorsprongsmythes zijn wellicht het beste voorbeeld van de verklarende en legitimerende functie van mythes in samenlevingen. Ze verklaren het bestaan van een samenleving en geven die zo betekenis; de samenleving bestaat met een reden en een doel en is niet een willekeurig verschijnsel.² De legitimerende functie van de oorsprongsmythe houdt de manier waarop een samenleving functioneert in stand. Een concreet voorbeeld hiervan is 'The myth of the Founding Fathers' in de Verenigde Staten, waarbij het verhaal van

de stichting van de V.S. en de idealen waarop deze gebaseerd zou zijn, worden verheven tot een bijna sacrale status.³ Mythes naturaliseren culturele concepten en opvattingen: ze laten ze vanzelfsprekend en legitiem lijken. Deze beschrijving van mythen komt men voor het eerst tegen in Roland Barthes' *Mythologies* (1957). Hierin zet hij uiteen hoe mythes, opgevat als semiotische systemen van betekenis, werken om in de samenleving bepaalde ideologisch beladen noties en concepten te legitimeren door deze als natuurlijk te presenteren.⁴

Hoewel Barthes voornamelijk schrijft over de rol van mythes in zijn eigen hedendaagse context, speelt geschiedenis wel een belangrijke rol bij zijn concept van mythen: '[M]yth deprives the object of which it speaks of all History.'⁵ Mythe verandert het historische in het natuurlijke en door het historische van zijn historiciteit (en dus mate van veranderlijkheid) te ontdoen, wordt er een soort

dialogoog met de geschiedenis kan aangaan. Men kan de werkelijke historische noties in de mythe gaan onderzoeken; hoe zat het echt? Anderzijds kan men proberen te begrijpen hoe de mythe tot stand heeft kunnen komen en waarom: hoe is dit narratief ontstaan en wat legitimeert het?⁸ In beide gevallen wordt een relatie tussen heden en verleden benadrukt. De reflectie beslaat immers juist die verhouding tussen heden en verleden, tussen hetgeen wat gebeurd zou zijn en de implicaties daarvan of daarover voor hetgeen dat nu is. Het is de wisselwerking tussen verleden en heden die de reflectie belangrijk maakt. Waar houdt mythe op en begint geschiedenis?

Heden en verleden zijn inherent met elkaar verbonden. Het heden komt constant voort uit het verleden en met elke minuut die in het heden verstrijkt komt er een in het verleden bij. 'History always constitutes the relation between a present and its past' schreef John Berger

" HET ONTMOEDIGEN VAN REFLECTIE OVER DE AARD VAN DE MYTHE IS TEGELIJKERTIJD DEEL VAN DIENS ESSENTIE."

vanzelfsprekendheid van het concept in kwestie gecreëerd.⁶ Mythen, door het ontbreken van historiciteit, lijken daarom vanzelfsprekende noties met een inherente betekenis die niet te betwijfelen is. Barthes spreekt daarom ook van 'inflexion': het ontmoedigen van reflectie over de aard van de mythe is tegelijkertijd deel van diens essentie.⁷

Dit idee, het aansporen tot reflectie in verband met geschiedenis, is interessant. Het veronderstelt immers dat historicistisch denken altijd een mate van reflectie behelst. Barthes ziet dan ook twee manieren waarop zijn concept mythe een

in *Ways of Seeing* (1972).⁹ Geschiedenis geeft inzicht in de relatie tussen heden en verleden, in de zin dat de manier waarop geschiedenis tot stand komt een hoop zegt over de manier waarop het heden zichzelf en de werkelijkheid begrijpt en ervaart. Berger spreekt over 'learnt assumptions' met betrekking tot kunst. Zo moet kunst mooi zijn en van genialiteit blijken. Deze aangeleerde maar niet in de 'world as it is' gefundeerde aannames bepalen de mate waarin men een kunstwerk kan zien en begrijpen. Dergelijke cultureel bepaalde aannames spelen volgens Berger ook een rol in de manier waarop men het verleden

begrijpt en betekenis geeft aan het heden. Men kijkt altijd vanuit het eigen referentiekader. Deze hedendaagse aannames verduisteren en vervormen de blik op het verleden; 'they mystify rather than clarify.'¹⁰

Het verleden informeert het zelfbegrip van het heden in de vorm van mythe of geschiedenis. Tegelijkertijd bepaalt het heden echter het begrip van het verleden door de eigen aannames over de wereld. Qua betekenis zijn de twee afhankelijk van elkaar en het is daarom belangrijk dat hun onderlinge dialoog zoveel mogelijk kritisch benaderd wordt. Hoe leven ideeën uit het verleden voort in het heden en in hoeverre kijkt het heden door de eigen bril naar het verleden? Barthes en Berger behandelen in zekere zin elk een andere zijde van dit probleem. Barthes mythes beslaan de mate waarin een vervormd verleden praktijken in het heden legitimeert, terwijl Berger meer de nadruk legt op de rol van het heden met betrekking tot het begrip van het verleden.

Deze ideeën van Barthes en Berger kunnen in verband gebracht worden met het concept 'culturele narratieven' in de nieuwe cultuurgeschiedenis.¹¹ Een cultureel narratief is een concept of opvatting waar een samenleving een bepaalde mate van zelfbegrip aan ontleent. Deze geeft inzicht in de manier waarop historische actoren hun eigen wereld begrepen.¹² De nadruk ligt hierbij op de functie en veranderlijkheid van taal, metafoor en symbolen in een cultuur. Dit idee van de nieuwe cultuurgeschiedenis moet niet verward worden met het doel dat de ideeën- en mentaliteitsgeschiedenis zichzelf stelt. Hoewel deze twee stromingen uit elkaar voortkomen en sterk gerelateerd zijn, hebben ze toch verschillende fundamentele aannames. Waar nieuwe cultuurgeschiedenis zich bezig houdt met het begrip van de manier waarop een cultuur betekenis creëert aan de hand van culturele representaties, meent de ideeën- en mentaliteitsgeschiedenis de achterliggen-

de ideeënwereld ook daadwerkelijk te kunnen begrijpen.¹³ Van belang is in ieder geval de notie dat een wereld met andere regels, (denk)structuren, begrippen en concepten ook anders werkt.

Een werk dat concreet de gevolgen van een discrepantie in denkstructuren tussen twee tijdskaders benoemt, is Edmund P. Thompson's 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century' (1971). In dit werk verklaart Thompson de 18^e-eeuwse Engelse voedselrellen aan de hand van het verval van de 'moral economy' in het kader van de opkomst van het kapitalisme. Thompson stelt tegelijkertijd dat ditzelfde kapitalisme een nieuw wereldbeeld met zich meebracht waarbinnen moderne historici de voedselrellen slechts in kapitalistische noties van 'economic reductionism' konden interpreteren.¹⁴ Thompson beschrijft niet alleen hoe historische verandering in denkstructuur historische fenomenen kan verklaren, maar ook hoe die denkstructuren op hun beurt weer invloed hebben gehad op hoe er in het heden naar het verleden wordt gekeken. Hij werpt op deze manier mooi licht op de complexe maar belangrijke wisselwerking tussen heden en verleden.

Een dergelijk bewustzijn van de wisselwerking tussen heden en verleden is ook te vinden bij gendergeschiedenis. In 'Gender: A Useful Category' (1986) beschrijft Joan Wallach Scott gender als een constructivistisch, historisch veranderlijk concept en primaire betekenisgever van machtsverhoudingen.¹⁵ De historiciteit van gender maakt dat de mate waarin hedendaagse en historische genderpercepties van elkaar verschillen, ook inzicht kan geven in diens huidige werking. Omdat de constructie van gender verbonden is met machtsverhoudingen, geeft het ook inzicht in de mate waarop macht opereert en zichzelf legitimeert. Hoe worden machtsstructuren en -verhoudingen gelegitimeerd? Wie krijgt agency in een maatschappij en waarom? 'The point of new

historical investigation [met betrekking tot gender] is to disrupt the notion of fixity', en het aanzetten tot kritische historische reflectie, met alle consequenties van dien.¹⁶ Queergeschiedenis destabiliseert op een soortgelijke manier de 'fixity' van hedendaagse concepten. *Queer* omvat alles dat niet (cis)heteronormatief is. Het erkennen van het bestaan van zogenaamde queeridentiteiten in de geschiedenis, als wel de manier waarop deze identiteiten binnen hun eigen tijds kader tot stand kwamen en begrepen werden, destabiliseert hedendaagse opvattingen over de werking van gender en seksualiteit.¹⁷

Het heden is in haar zelfbegrip afhankelijk van het verleden. 'Moderniteit' en 'premoderniteit' zijn geen vaststaande noties maar van elkaar afhankelijke constructies. Als basisaannames over het premoderne veranderen, veranderen ook basisaannames over het moderne.¹⁸ Dit laatste heeft implicaties voor niet alleen de mate waarin heden en verleden begrepen worden, maar ook de geschiedenis zelf. Het nu moet zich dan opnieuw positioneren ten opzichte van het verleden en de toekomst. Het verleden heeft dan, door foutieve aannames van het heden over het verleden te ontcrachten, dezelfde denkstructuren die die foutieve aannames mogelijk maakte, gedestabiliseerd.

Dergelijke destabilisatie kan worden begrepen als een ingrijpende verandering in de ontologische structuur van het heden. Dit geldt overigens niet alleen voor de mate waarin het heden het verleden beperkend interpreteert, maar ook voor de manier waarop het Westen niet-Westerse culturen en geschiedenissen begrijpt. Dipesh Chakrabarty toont in *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference* (2009) de limieten van de Westerse geschiedschrijving bij het volledig kunnen representeren van de niet-Westerse geschiedenis en ervaring. 'We need to move away from (...) the ontological assumptions entailed in secular conceptions of the politi-

cal and the social. The first is that the human exists in a frame of a single and secular historical time that envelops other kinds of time (...). Historical time is not integral, [but] is out of joint with itself (...)'.¹⁹ Chakrabarty wijst historici op de epistemologische beperkingen van hun eigen ontologische ervaringswereld. Men ervaart, interpreteert en begrijpt de wereld altijd vanuit een bepaald denkkader. Het probleem hierbij is dat alles wat niet binnen dit denkkader valt niet gezien wordt.

Catherine Hall in 'Thinking reflexively: Opening 'Blind Eyes'' (2017) beschrijft dit onvermogen om bepaalde ervaringen van de werkelijkheid niet te kunnen zien als een letterlijke blindheid. Hoewel een historicus zich wel bewust kan zijn van het feit dat hij/zij altijd 'blind eyes' zal hebben, kunnen deze nooit geforceerd geopend worden. Historici zullen daarom moeten streven om zoveel mogelijk open te staan voor nieuwe invalshoeken en respect hebben voor het feit dat er waarheden zijn die ze niet kunnen bereiken, maar wel trachten te bereiken.²⁰ In *Theses on Theory and History* (2018) pleiten Ethan Kleinberg, Joan Wallach Scott en Gary Wilder daarom voor een meer kritische bestudering van de aard van geschiedtheorie zelf. Het besef dat er meerdere historische realiteiten kunnen bestaan door verschillende ontologische aannames en dat de geschiedenis een dynamisch fenomeen is dat constant zichzelf beïnvloedt en in stand houdt, maken dat 'kritische' geschiedenis van uiterst belang is: '[Critical history] seeks to challenge the very logic of past and present, now and then, here and there, us and them upon which both disciplinary history and the actual social order largely depend.'²¹

Geschiedenis en mythes geven betekenis aan de manier waarop het heden zichzelf begrijpt en legitimeert ten opzichte van het verleden. De kracht van geschiedenis is juist de mogelijkheid tot kritische (zelf)reflectie met betrekking tot de

(onbereikbare) objectieve waarheid, die uiteindelijk in staat is ontologische aannames over de maatschappij en de wereld te destabiliseren of in een geheel nieuw licht te stellen. Van belang hierbij is echter wel een sterke (zelf) kritische en zelfbewuste theoretische basis, om te voorkomen dat de dialoog tussen heden en verleden die geschiedenis is zichzelf gaat bevestigen en op die manier haar kracht en geloofwaardigheid verliest. ■

Puck Limburg heeft de bachelors Geschiedenis en Kunstgeschiedenis (cum laude) afgerond aan de Universiteit van Amsterdam. Momenteel volgt ze de onderzoeksmaster geschiedenis aan dezelfde universiteit. Haar interesses liggen bij Amerikanistiek, geschiedfilosofie en kunst- en cultuurgeschiedenis.

Noten:

1. Natalie Scholz en Peter van Dam, 'Nieuwe cultuurgeschiedenis' Hoorcollege, Geschiedfilosofie op de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 29 april 2019.
2. Peter Brooks, 'Narratives of the constitutional covenant' in *Daedalus*, the journal of the American academy of arts & sciences (Winter 2012) 43-44.
3. Een extreme uiting hiervan is bijvoorbeeld 'originalism'. Deze rechtsfilosofie stelt de Amerikaanse grondwet te interpreteren zoals die oorspronkelijk bedoeld zou zijn door diens schrijvers. Dit is een voorbeeld van hoe zulke mythes weldegelijk direct effect hebben op de wereld van nu. Heike Paul, 'American independence and the myth of the founding fathers' in *The myth that made America*, (Verlag 2014) 197-199, 209-212.
4. Barthes' theorie is een uitbreiding van de het tekensysteem van de semiotiek. Hierbij bestaat een teken uit zowel een betekenaar (hetgeen dat ergens naar verwijst) en een betekende (hetgeen waarnaar verwezen wordt). Op deze manier is betekenis (in taal maar ook in visuele tekensystemen) mogelijk. Waar Barthes op wijst is dat dit tekensysteem zelf ook weer onderhevig is aan een soort gelijk tekensysteem, waarbij het teken zelf weer een betekenaar wordt die naar een betekende verwijst. Het beroemdste voorbeeld hiervan dat Barthes geeft is wellicht de cover van het tijdschrift *Paris-Match*, waarop een zwarte jongen saluerend in Frans legeruniform is afgebeeld. Hierbij zijn volgens Barthes heel duidelijk twee tekensystemen van kracht. De eerste, die van de taal, is de letterlijke betekenis van hetgeen dat is afgebeeld: een zwarte jongen in Frans uniform saluëert. De afbeelding impliceert echter ook een tweede, ideologisch ingegeven boodschap: het Franse imperium is zo moreel goed dat zelfs haar niet-witte, gekoloniseerde onderdanen haar trouw zijn. Het teken van de zwarte jongen in uniform vormt zelf weer een betekende die verwijst naar de grootsheid van de Franse koloniale macht. De afbeelding naturaliseert op die manier een cultureel ideologisch concept. Dit laatste mechanisme is wat Barthes 'mythe' noemt. Zie Barthes, *Mythologies* (The Noonday Press 1957) 111-115. Vertaald uit het Frans naar het Engels door Annette Lavers. Michiel Leezenberg en Gerard de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor de geesteswetenschappen* (Amsterdam 2017) 272.
5. Barthes, 152.
6. Ibidem, 128-130, 152.
7. Ibidem, 128.
8. Ibidem, 137.
9. John Berger, *Ways of seeing* (Penguin Books 1972; 2008) 11.
10. Ibidem.
11. Peter Burke, *Wat is cultuurgeschiedenis?* (Utrecht 2004) 174-175. Mythes en culturele narratieven lijken op elkaar maar zijn niet vergelijkbaar. Een cultureel narratief lijkt op een cultureel concept dat de mythe poogt te naturaliseren.
12. Ibidem.
13. Scholz en Van Dam. 'Nieuwe cultuurgeschiedenis'.
14. 'Crass economic reductionism' in de zin dat de daden van historische actoren alleen in puur economische termen gevat kunnen worden. Thompson uit zijn ongenoegen met het idee dat er achter de Engelse voedselrellen in de 18^e eeuw geen andere, complexere beweegredenen schuil zouden gaan. Hij stelt het idee dat de voedselrellen een als slechts een 'spasmodic' reactie op voedseltekorten en hongernood gezien moeten worden ter discussie. Zie E.P. Thompson, 'The moral economy of the English crowd in the eighteenth century' *Past and present*, 50:1 (1971) 76-78, 125-126, 129-136.
15. Ideeën over macht en over gender zijn integraal met elkaar verbonden; een verandering in het begrip van wat macht is, levert een verandering in het begrip van wat gender(rollen) kan (kunnen) zijn op en vice versa. Gender is een construerend begrip binnen sociale verhoudingen en relaties, gebaseerd op de vermeende verschillen tussen de geslachten. Het is een begrip dat betekenis geeft aan de sociale rollen die iemand kan of moet hebben binnen een maatschappij, gebaseerd op diens geslacht. Zie Joan W. Scott, 'Gender: a useful category of historical analysis', in *American historical review*, 91 (1986) 1066-1075.
16. Ibidem. 1068.
17. Glenn Burger en Steven F. Kruger, 'Introduction: history and a logic of the preposterous' in *Queering the middle ages*, Minneapolis: (Minnesota 2001) 11-12.
18. Ibidem. 11-15.
19. Dipesh Chakrabarty, 'Introduction' in *Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference* (Erwing 2009) 15-16.
20. Catherine Hall, 'Thinking reflexively: Opening 'blind eyes'', *Past and present* 234 (2017) 254-255, 262.
21. Natalie Scholz en Peter van Dam, 'Geschiedwetenschap aan het begin van de 21^e eeuw' Hoorcollege, Geschiedfilosofie op de Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 13 mei 2019.
21. Ethan Kleinberg, Joan Wallach Scott en Gary Wilder, *Theses on theory and history*. Mei 2018. <http://theoryrevolt.com/> (geraadpleegd op 23 mei 2019).

VAN WETENSCHAP NAAR WIJDVERSREID

HET GEBRUIK VAN DE TERM PRIMITIVE CULTURE IN NEGENTIENDE-EEUWSE BRITSE KRANTENARTIKELN

Dit onderzoek analyseert het gebruik van de term *primitive culture* in negentiende-eeuwse Britse krantenartikelen. Deze term werd door Edward Tylor gebruikt in zijn gelijknamige boek *Primitive Culture* waarbij hij contemporaine niet-Westerse culturen vergeleek met de Britse maatschappij van voor de Verlichting. Tylors invloed op het gebruik van deze term wordt in dit artikel bekeken.

Donna Korsuize

The poem is of comparatively little value, and, in spite of its few magnificent passages, its stories belong to the moral and intellectual level of a Choctaw – are neither better nor worse than those coarsely absurd myths characteristic of all savage and barbarous races, and collected by Mr. Tyler in his great work, Primitive Culture.¹

Deze quote komt uit The Examiner van 1873. De auteur stelt de *Theogonie* van Hesiodus gelijk met contemporaine mythen van niet-westerse volkeren. Een inheemse Amerikaan werd door deze negentiende-eeuwse Britse krant omschreven als bloedlustig en barbaars. Als referentie voor deze harde beschrijving werd het werk van Edward Tylor aangehaald. Wie was deze Tylor en wat was zijn visie op mythologie?

Het werk van Edward Burnett Tylor vormt de bakermat van het bestuderen van de mythologie als wetenschap.

Dit was nieuw opgekomen in de negentiende eeuw en steunde op de denkbeelden van de antropologie. Edward Tylor was een Britse antropoloog, die met zijn kennis over de pas ontdekte niet-westerse samenlevingen een theorie over de oorsprong van mythen opstelde. Met zijn werk *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom* luidde hij in 1871 het tijdperk van de comparatieve mythologie in.² Deze methode vergeleek oud-Europese mythen met contemporaine, niet-westerse culturen om zo een beeld te schetsen van de mythe makende mens.

Tylor kwam tot de conclusie dat mythen voortkwamen uit een maatschappij die nog in de kinderschoenen van civilisatie stond, ofwel het waren 'primitieve culturen'. Zo beargumenteerde hij dat mythen werden gebruikt als proto-wetenschap door samenlevingen die zelf nog geen wetenschap kenden. Aan de hand van dit gedachtegoed werd het westers imperialisme gevalideerd. De primitieve culturen werden gekenmerkt door hun vertelling van mythen en daarmee als minder ontwikkeld gezien dan de rationele, wetenschappelijke samenleving van het westen.³

Dit onderzoek brengt het gebruik van Tylors gedachtegoed in de publieke sfeer aan het licht, door te kijken in hoeverre het wetenschappelijke werk van Tylor invloed had op de beeldvorming van 'de ander' in negentiende-eeuwse Britse krantenartikelen. Dit wordt gemeten door het gebruik van de term *primitive culture* in deze krantenartikelen te bekijken.

Door een vergelijking te maken tussen mythen en primitieve samenlevingen positioneerde Tylor zich precies binnen het koloniale gedachtegoed van negentiende-eeuws Europa. Robert Young zegt hier het volgende over: 'Western knowledge was organized philosophically through binary oppositions which had the effect of demonizing or denigrating what western people often term the other (...), the post-colonial seeks to develop a different paradigm in which identities are no longer starkly oppositional or exclusively singular but defined by their intricate and mutual relations with others.'⁴ Zoals Young hier al benoemt, is er binnen de geschiedschrijving sindsdien een opkomst van het postkoloniale perspectief geweest. Dit postkoloniale gedachtegoed kijkt vanuit minder rigide opposities naar de geschiedenis en tracht de etnografische aannames in de westerse intellectuele instituties af te breken.⁵ Het gros van de historiografie over Tylor is vanuit een postkoloniaal perspectief geschreven met een kritische

stem over de vergelijking van mythen met primitiviteit.

Allereerst focust dit artikel op de comparatieve mythologie zelf en dan voornamelijk de theorie van Tylor die zeer verwickeld is met de negentiende-eeuwse antropologie. Vervolgens wordt het gebruik van de term *primitive culture* in de Britse krantenartikelen geanalyseerd en vergeleken met wat Tylors gebruik van de term zelf inhield. Ten slotte wordt gekeken naar de popularisering van de term binnen de Britse kranten en of er een vermeerdering van het gebruik van de term opkomt na de publicatie van Tylors *Primitive Culture*. Het primaire bronmateriaal zal worden ingedeeld in periodes van vijf of tien jaar. De vijf jaar tot de publicatie van *Primitive Culture* in 1871 wordt bekeken. Vervolgens worden de krantenartikelen van het jaar van de publicatie zelf, 1871, 1875 en de jaartallen 1885 en 1890 bekeken. Deze laatste periode wordt bekeken om het langdurige effect van de introductie van de term door Tylor te analyseren.

TYLOR EN DE THEORIE

Edward Burnett Tylor werd geboren in 1832 in Camberwell, Surrey. Tylors gezondheid was niet heel sterk. Dit zorgde ervoor dat hij in plaats van te werken, de luxe had om te reizen. Vanaf 1855 reisde hij door de nieuwe wereld, nu de Verenigde Staten. In 1865 ontmoette hij etnoloog Henry Christy in Havana, Cuba. Deze ontmoeting bleek een belangrijk punt in zijn professionele carrière. Christy nodigde Tylor uit om mee te gaan op zijn expeditie naar Mexico om artefacten te verzamelen. Vanaf dat moment begon Tylors interesse voor 'primitieve culturen'.⁶

In 1871 kwam Tylors *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom* uit. Het werk werd ontzettend populair onder zijn collega-academici en Tylor werd door velen aangehaald als de vader van de antropo-

E.B. Tylor Act. 67
From a photograph by Moull and Fox

Portret van Edward Burnett Tylor.

Bron: Wikimedia Commons.

" IN HOEVERRE HET WETENSCHAPPELIJKE WERK VAN TYLOR INVLOED HAD OP DE BEELDVORMING VAN 'DE ANDER' IN NEGENTIENDE-EEUWSE BRITSE KRANTENARTIKELN."

logie.⁷ De theorie die Tylor presenteerde in *Primitive Culture* baseerde zich op een comparatieve methode. Tylor geloofde in een lineair proces van de menselijke ontwikkeling. Ook geloofde hij dat iedereen op een bepaald niveau dezelfde gedachtepatronen had. Zo meende hij dat de oude Grieken konden worden vergeleken met contemporaine niet-westerse bevolkingen.⁸ Engeland was in dit gedachtegoed het eindpunt van de civilisatie en alle samenlevingen die nog niet het rationele stadium van de verlichte wetenschap hadden bereikt, waren volgens Tylor dus primitiever.⁹

Van oudsher probeerde de mens al zijn omgeving te verklaren en aan het begin van de menselijke ontwikkeling werd dit door middel van mythen gedaan. De naam die Tylor hieraan geeft is animisme. Animisme was een beschrijving voor het geloof dat er leven zit in alles wat er om iemand heen aanwezig is. Zo meende Tylor dat mensen in de vroege ontwikkelingsfase enkel aan natuurverering deden omdat zij geloofden dat alles om hen heen bezielde was. Deze poging om de wereld te verklaren vormde zich uiteindelijk om naar religies. Een niveau hoger dan religies was die van de wetenschap. In dit gedeelte van de theorie is Tylors scepticisme tegenover het geloof goed te zien. Hij beargumenteerde namelijk dat de rationele, westerse wetenschap een teken was van een verdere ontwikkeling van de mens.¹⁰

Waarom bestonden mythen dan nog steeds in het 'ver ontwikkelde', negen-

tiende-eeuwse Engeland? Om antwoord te geven op deze vraag, haalde Tylor het idee van *survival* aan. Een mythe was een overblijfsel van een vroegere ontwikkelingsfase die binnen de modernere context onbegrijpelijk bleek. Volgens Tylor waren *survivals* dus eigenlijk per ongeluk overgebleven vanuit de primitieve fase van de mens.¹¹ Hij meende dat deze vandaag de dag een symbool waren voor hoe de samenleving er vroeger uit had gezien. Het was dan ook van belang, beargumenteerde Tylor, dat deze mythen letterlijk gelezen werden. Volgens de Britse antropoloog waren mythen een symbool van hoe de primitieve mens de wereld verklaarde.¹²

Tylors uitleg van mythen was zeer beïnvloed door het westers imperialisme. Op zijn beurt zorgde Tylors theorie echter zelf ook weer voor een validatie van dit imperialistische gedachtegoed. Brian Street schrijft hierover in zijn boek *The Savage in Literature: Representations of 'Primitive' Society in English Fiction, 1858-1920*. Wetenschappelijke theorieën over ras, of zoals in Tylors geval mythen, vormden het paradigma waarvanuit inheemse niet-westerse bevolkingen werden bekeken en beoordeeld. Zo beargumenteert Street dat de validatie van imperialistische acties niet voorkwam uit politieke doeleinden maar vanuit de wetenschappelijke wereld van het pre-kolonialisme.¹³

Waar kwam deze denkwijze vandaan? In zijn artikel 'What does Anthro-

poloogy Contribute to World History?’ meent Jack Goody dat de wetenschappen, zoals antropologie en geschiedenis, vanuit een zeer egocentrische invalshoek werden geschreven. Het was, zo zegt Goody, ‘We the people. Primitive history is inevitably centered on one’s own community and this is how it is still often taught in today’s schools’.¹⁴ Vanuit dit eurocentrisme werd er naar de rest van de wereld gekeken en andere culturen werden al snel bestempeld als ‘minder’. Het verschil tussen de Europese samenleving en niet-westerse maatschappijen werd beschreven vanuit een zwart-wit gedachtegoed. Dit was kenmerkend voor de geschiedschrijving tijdens het kolonialisme. Robert Young beschrijft in zijn artikel ‘What is the Post-colonial’ hoe de wereld tijdens de koloniale tijd werd ingedeeld in categorieën van modern/primitief, geciviliseerd/barbaars en wit/zwart.¹⁵ Binnen deze koloniale wetenschap was er weinig tot geen ruimte voor nuances. Dit is goed te zien in landen als China en India, die ondanks dat ze ver ontwikkeld waren op het gebied van taal, toch vanuit de westerse wetenschap binnen het plaatje van primitief moesten vallen. Als oplossing hiervoor werden deze kwaliteiten opzettelijk over het hoofd gezien en in plaats daarvan werden de minder ‘moderne’ aspecten van het land uitvoerig uitgelicht.¹⁶ De recente historiografie over negentiende-eeuwse mythologie is vanuit een postkoloniaal perspectief geschreven. Dit betekent dat er met kritische blik een analyse gemaakt wordt van het gedachtegoed van toentertijd en er meer ruimte is voor nuances wanneer bevolkingen worden beschreven en/of vergeleken.

Een belangrijke tak voor de beeldvorming van primitiviteit binnen de negentiende-eeuwse academische wereld was de nieuwe wetenschap genaamd antropologie.¹⁷ Zoals eerder besproken was Tylor geen onbelangrijk figuur binnen deze stroming en heeft zijn werk *Primitive Culture* grote invloed gehad op de

ontwikkeling van de antropologie zelf. Street impliceert dat in de reisverslagen van wetenschappers die niet-westerse samenlevingen bezochten te zien is dat zij al van tevoren waren beïnvloed door wetenschappelijke theoriën. Men ging met een bepaald idee van niet-westerse samenlevingen als minder ver ontwikkeld dan het verlichte Europa op reis en zocht onbewust naar deze bevestiging wanneer zij de inheemse bevolkingen observeerden.¹⁸ Het effect hiervan was een zichzelf versterkend etnocentrisch wereldbeeld binnen de negentiende-eeuwse westerse wetenschap. In zijn boek *The Savage in Literature* laat Street zien dat dit idee van primitiviteit niet binnen de wetenschap bleef. De contemporaine theorieën uit de antropologie vonden hun weg naar de populaire Britse literatuur.¹⁹ Het feit dat theorieën zoals die van Tylor via de literatuur bij het Britse volk terecht kwamen, roept de vraag op in hoeverre de geprinte media van kranten in deze publieke beeldvorming heeft meegespeeld.

DE TERM PRIMITIVE CULTURE

Voordat de term *primitive culture* kan worden geanalyseerd, is het nodig om duidelijk vast te stellen wat Tylor precies met deze woorden bedoelde. Het eerste hoofdstuk van *Primitive Culture* geeft meteen al de volgende uitleg:

*‘Culture or Civilization, taken in its wide ethnographic sense, is that complex whole which includes knowledge, belief, art, morals, law, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society.’*²⁰

Tylor koos zoals te zien is voor een zeer brede uitleg van de term. Cultuur was volgens hem vrijwel alles dat te vinden was binnen een samenleving. Tylor meende met zijn boek de geschiedenis van cultuur te beschrijven. Niet de cultuurgeschiedenis van een bepaalde stam of maatschappij, maar van onderdelen van de cultuur

"DE COMPARATIEVE MYTHOLOGIE ZELF EN DAN VOORNAMELIJK DE THEORIE VAN TYLOR IS ZEER VERWIKKELD MET DE NEGENTIENDE-EEUWSE ANTROPOLOGIE."

zoals de geschiedenis van religie, de geschiedenis van kunst, et cetera.²¹ Hetzelfde gold voor mythologie: Tylor beweerde de universele oorsprong van mythologie te kunnen vinden door comparatief onderzoek te doen naar de contemporaine mythe makende mens en mythen uit de oudheid. Het is overduidelijk dat Tylor, door op deze manier naar de geschiedenis te kijken, geloofde in een lineaire ontwikkeling van de mens. Hij sprak niet van verschillende culturen, maar enkel van verschillende fases binnen de ontwikkeling van cultuur.²²

Het idee van een universele vorm van cultuur stamt af van het verlichte denkbeeld dat de mens een lineaire ontwikkeling doormaakt. In dit wereldbeeld werd de rationele westerling gezien als het eindpunt van civilisatie en niet-westerse gemeenschappen als minder ver ontwikkeld. Met betrekking tot dit denkbeeld haalde Tylor in zijn boek zelf de verlichtingsschrijver Samuel Johnson aan. Dr. Johnson deed de uitspraak: 'One set of Savages is like another'.²³ Namelijk, als er sprake is van één enkele ontwikkeling van de mens, dan zijn alle gemeenschappen die op het zelfde niveau van ontwikkeling zitten verwisselbaar.

Hoe komt het dat Tylor in zijn theorie over de oorsprong van cultuur zich nog baseerde op verlichtingsidealen terwijl zijn boek richting het einde van de negentiende eeuw was geschreven? Andrew Von Hendy legt uit in zijn boek *The Modern Construction of Myth*, dat de negentiende-eeuwse wetenschappen van archeologie, rechten, sociologie, psychologie

en antropologie allemaal voortbouwden op het gedachtegoed van de Verlichting met betrekking tot de ontwikkeling van de mensheid. Dit kwam omdat de academici binnen deze wetenschappen het voor het grootste gedeelte eens waren met het achttiende-eeuwse wereldbeeld van een positivistische ontwikkeling en meenden dat empirisch onderzoek naar civilisaties de juiste aanpak was.²⁴

Belangrijk is dat Tylors theorie over primitieve culturen ook fundamenteel verschilde van de etnografische werken die hen tijdens de Verlichting waren voorgegaan. Tylor is enig in zijn soort mede om de reden dat er tussen Dupuis' *Origin of All Cults* in 1795 en Tylors *Primitive Culture* in 1871 geen niet-romantische theorie over mythen was verschenen. Door dit chronologische gat van bijna honderd jaar, is Tylors werk niet simpelweg gelijk te stellen met theorieën uit de verlichting. Er zijn invloeden van bijvoorbeeld Auguste Comte en Max Müller te vinden in Tylors theorie over de verschillende fases van menselijk beloop, die een ontwikkeling van na de Verlichting laten zien.²⁵ Omdat Tylor uitging van een homogene mensheid, heeft zijn gebruik van de term primitief ook weinig te maken met ras. Hij zegt hier zelf over:

*'For the present purpose it appears both possible and desirable to eliminate considerations of hereditary varieties or races of man, and to treat mankind as homogeneous in nature, though placed in different grades of civilization.'*²⁶

Hij elimineerde hiermee de vraag of bepaalde rassen als minderwaardig moesten worden gezien vanwege hun uiterlijk en richtte zich in zijn uitleg van primitieve culturen enkel op de aspecten van cultuur, niet ras.

Primitief betekende voor Tylor prehistorisch, maar ook de *savages* uit niet-westerse samenlevingen, een vergelijking waar hij verder geen uitleg bij gaf, maar ervan uitging dat dit voor de lezer algemene kennis is.²⁷

Om de classificatie van primitief naar modern te kunnen maken gaf Tylor een aantal criteria waaraan een cultuur getoetst kon worden. Een cultuur die sterk verbonden was met religie, geen westerse vorm van wetenschap bedreef, geen complexe architectuur bezat en zich niet naar de westerse vorm van beschaving gedroeg kon via deze manier van analyseren als primitief worden beschreven. Wanneer er weinig invloed van religie was binnen de cultuur, er westerse wetenschap werd bedreven, er sprake was van (een westers idee van) complexe architectuur en een cultuur zich vormde naar het westers idee van beschaafdheid, werd dit omschreven als een moderne samenleving.²⁸ Een cultuur die primitief was hield in Tylors ogen dus in dat het complexe geheel aan wetten, moralen, geloof, kunst en gewoontes voldeed aan deze toetsing van primitiviteit.

PRIMITIVE CULTURE IN BRITSE KRANTENARTIKELN

Welke invloed had Tylors gebruik van de term *primitive culture* op het grote publiek in Engeland? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal in de volgende analyse een aantal krantenartikelen worden bekeken. Aan de hand van de *British Newspaper Archive* is onderzocht hoe vaak de term *primitive culture* voorkwam in Britse kranten in de jaren oplopend naar de publicatie van *Primitive Culture* in 1871, in het jaar 1871 zelf, het jaar 1875, 1885 en ten slotte het jaar 1890. Bij de laatste twee

jaartallen is er expliciet gekozen voor een grotere sprong in de tijd om te zien wat het gebruik van de term op lange termijn na de publicatie inhield. Hiernaast is er gekeken naar de manier waarop deze term in de kranten werd gebruikt. De prioriteit bij dit bronnenonderzoek was het gebruik van de term *primitive culture* als beeldvorming van 'de ander'. Er is dus vooral gekeken naar of de term gebruikt was om niet-westerse samenlevingen te beschrijven zoals Tylor dat deed. In de gevallen dat *primitive culture* werd gebruikt in de vorm van Tylors boektitel, is het niet in de analyse meegenomen, maar wel in de telling van de kwantiteit van het gebruik van de term.

De jaren oplopend naar Tylors publicatie zijn veelzeggend over de originele status van het begrip *primitive culture*. In 1865 en 1866 kwam het begrip geen enkele keer voor in de Britse kranten. Vervolgens, in 1867, werd de term één keer genoemd in een artikel van de 'Montrose, Arbroath and Brechin review; and Forfar and Kincardineshire adversiter'.²⁹ In dit artikel werd de term gebruikt als omschrijving van prehistorisch gereedschap, een primitieve vorm van werk verrichten. In de twee jaar daaropvolgend is er geen artikel uitgebracht met een vernoeming van *primitive culture* daarin. In 1870 duikt de term weer op, dit keer in verband met Tylors opkomende publicatie het aankomende jaar. De artikelen geven aan dat het boek binnenkort te koop zal zijn. De zes jaren voorafgaand aan de publicatie die nu geanalyseerd zijn geven een duidelijk beeld van de onbekende aard die de term vóór Tylor had. Er kan gesproken worden van een vrijwel niet gebruikte woordcombinatie in de negentiende-eeuwse Britse kranten. In het geval dat dit door Tylors wetenschappelijke werk veranderde, kan vrijwel zeker worden gezegd dat de Britse antropoloog daar dus van invloed op is geweest.

Gelijk in het jaar van de publicatie was de term *primitive culture* populair

in de Britse kranten. De woordcombinatie komt dat jaar in totaal 66 keer voor. In het overgrote deel hiervan werd de term alleen gebruikt als de titel van Tylors boek en niet als omschrijving. In de *Royal Cornwall Gazette* echter, werd primitive culture aangehaald in een kritiek op Darwins *Descent of Man*.³⁰ In het artikel werd de theorie van Darwin zeer kritisch bekeken en het slotargument luidde dat de geschiedenis een voorbeeld was van het bestaan van primitieve culturen en dat hierom het argument van evolutie enkel speculatie was.³¹ Dit gebruik van de term primitive culture lijkt mooi aan te sluiten bij wat Tylor met het begrip bedoelde, maar zijn naam werd verder nergens genoemd.

In de *Western Morning News* werd Tylor wél genoemd en zeker niet op een kritische manier. Dit artikel ging over een lezing die werd gegeven op de *Mechanics Institute* over 'Savage Life'. De journalist laat weten dat de informatie die in de lezing werd verschaft voornamelijk voortkwam uit het werk van Tylor. Interessant aan dit artikel is niet per se het gebruik van de term primitive culture – het begrip werd tussen haakjes geplaatst om aan te geven dat het een term was die door Tylor was bedacht en stond dus niet zozeer op zichzelf als omschrijving – maar wel de omschrijving van dit werk door de journalist. In een korte, verder onopvallende zin, staat over het werk van Tylor: 'from which many of the curious facts he should mention were obtained.'³² Tylors theorie over primitieve culturen heeft zich in dit artikel vertaald naar zogenaamde feiten. De lezers van deze krant konden dus aannemen dat wat Tylor had vermeld in zijn wetenschappelijke werk de waarheid was.

Twee recensies uit de *Examiner* van 1871 geven een goed beeld van de algemene ontvangst van Tylors boek. Tylors werk wordt 'the best work on comparative theology' genoemd.³³ In een ander artikel wordt Tylor geprezen: 'All who would not

fall behind the best thought of their time, must make themselves acquainted with this book of deep and universal interest.'³⁴ Op een artikel uit de katholieke krant *Tablet* na, wordt er enkel positief over Tylors theorie geschreven.³⁵

In 1875 daalde het voorkomen van de term naar achttien keer in het hele jaar. Nog steeds werd primitive culture toentertijd vrijwel enkel genoemd als naam van het boek van Tylor. Een uitzondering hierop was een artikel over het nieuw verwachte blad *Mind*. Dit blad zou de vooruitgang in wetenschappelijke psychologie en filosofie gaan documenteren. De auteur vermeldde primitive culture onder de gebieden waar aandacht aan zou worden besteed in het blad zonder vermelding naar Tylor, noch door de term tussen haakjes te zetten. Hier lijkt primitive culture dus een begrip op zich waar geen verdere uitleg bij nodig is. Het is echter nog steeds maar een enkeling tussen de vele vermeldingen van primitive culture als exclusief behorende tot Tylors boek.

Er lijkt een duidelijke verandering op te treden tussen 1875 en 1885. In 1885 werd de term maar liefst 22 keer genoemd en lijkt het zich los gemaakt te hebben van de exclusieve associatie met Tylor. *The Belfast News-Letter* sprak van 'primitive culture in Western Asia' in een artikel over de Archeological Society, zonder een vermelding van Tylor.³⁶ Een ander interessant voorbeeld is een artikel uit de *Edinburgh Evening News*. Het betreft een zeer kritische recensie op een lezing gegeven door professor Blackie over de, naar zijn mening, grotere vrijheid die genoten werd door primitieve culturen ten opzichte van de door wetten rigide gemaakte moderne civilisatie.³⁷ De auteur van het artikel was het totaal niet met professor Blackie eens en geeft hiervoor het volgende argument: 'Dr. Johnson's remark that all savages were alike; when you had seen one you had seen all, is justified by recent research'.³⁸ Deze quote kwam ook voor in Tylors werk en het recente onderzoek

waar deze auteur over sprak lijkt dus ook Tylor te betrekken aangezien Tylor precies deze quote trachtte te valideren in zijn werk. Nogmaals is er in een artikel te zien dat de theorie waar het idee van primitive culture op gebouwd is, wordt uitgelegd als complete waarheid: in deze quote te zien aan het woord 'justified'. Ook *The Globe* schreef over de primitive culture van de Maya's, Inca's en Azteken zonder vermelding van Tylor, maar wel als omschrijving van precies dat wat Tylor met zijn term primitive culture bedoelde.³⁹

In 1890 komt de term primitive culture 21 keer voor in de Britse kranten. Het lijkt erop dat ook na de initiële populariteit van vlak na de publicatie van Tylors werk, de term consistent voor bleef komen in de publieke media van kranten-artikelen. 19 jaar na de uitgave van Tylors boek was primitive culture uitgegroeid tot een op zichzelf staand begrip. Er werd gesproken van 'students of primitive culture', primitive culture als denigrerende beschrijving van de Ierse bevolkingen en de primitieve cultuur van Noord-Amerika die verloren ging door de aanleg van het spoorwegennet.⁴⁰ In 1890 was het niet meer ongebruikelijk om primitive culture als omschrijving van 'de ander' te gebruiken zonder daarbij Tylor te noemen. Wel komt duidelijk naar voren dat de uitleg van de term gelijkend is aan die van Tylor. In de bronnen is geen geval teruggevonden zoals het artikel uit 1867, waar de term wel werd genoemd maar niet synoniem was aan Tylors theorie over primitieve culturen.

De popularisering van de term is in het voorgaande gedeelte al deels aangekaart. In tabel 1 zijn de precieze cijfers weergegeven.⁴¹

In tabel 1 is te zien dat het gebruik van de term primitive culture, na een initiële piek vlak volgend op de publicatie, daalt en daarna weer omhoog gaat. De popularisering van het begrip is duidelijk merkbaar aan de veranderde manier waarop het begrip in de latere jaartallen

1865	0
1866	0
1867	1
1868	0
1869	0
1870	3
1871	66
1872	37
1873	37
1874	12
1875	18
1876	7
1878	16
1879	8
1880	7
1885	22
1890	21

Tabel 1
Kolom I: Jaartal
Kolom II: Aantal keren primitive culture
voorgekomen

werd neergezet. Aangezien er amper vindingen zijn van een aanwezigheid van primitive culture in de Britse krantenartikelen voordat Tylor zijn theorie met de wereld deelde, is het aannemelijk dat dit wetenschappelijke werk daadwerkelijk invloed heeft gehad op het gebruik van de term in de publieke media en, wellicht door middel van dit medium, ook direct op de Engelse bevolking.

CONCLUSIE

Tylors theorie over de oorsprong van cultuur heeft een beeld geschetst van primitieve culturen die nog lang na de publicatie doorwerkte. Het werk van Tylor betrof een zoektocht naar de denkwijze van de mythe-makende mens door middel van een comparatieve methode. Mythen uit de Europese oudheid werden vergeleken met contemporaine, niet-westerse culturen. Aangezien Tylor in een lineair ontwikkelingsproces van de mens geloofde, trachtte hij met zijn onderzoek aan te tonen dat de niet-westerse culturen die nog steeds mythen vertelden in een minder ver ontwikkelde fase van de menselijke ontwikkeling zaten. Mythen in de Europese beschaving waren een survival van de vroegere kinderfase, waarin de cultuur zich een lange tijd daarvoor bevond. Alle mythen waren volgens Tylor een poging om de wereld om de mythe-makende mens heen te omschrijven. Deze vorm van proto-wetenschap werd volgens hem gekenmerkt door het animisme, het geloof dat alles om iemand heen bezielde was.

Het werk van Tylor is in tijden van het westers imperialisme en kolonialisme geschreven. Het gedachtegoed in zijn boek *Primitive Culture* valt dan ook onder de koloniale academische werken. De nu achterhaalde argumenten over de primitiviteit van een samenleving beïnvloedden, en waren op hun beurt ook weer beïnvloed door, het eurocentrische wereldbeeld kenmerkend voor het tijdperk van imperialisme. Dit gedachtegoed werd door middel van literatuur en andere po-

pulaire vormen van publieke media naar de Engelse bevolking gebracht.

Cultuur was voor Tylor een universeel iets. In zijn ogen was er geen sprake van een Engelse cultuur of een Afrikaanse cultuur, er waren enkel verschillende niveaus van ontwikkeling. Door middel van deze aanname kon Tylor gemakkelijk elke cultuur op de aarde met elkaar vergelijken. Tylor leende dit gedachtegoed van de Verlichting waarin dit beeld van een lineaire ontwikkeling was geboren.

Dit verlichte denkbeeld bleek razend populair binnen de academische wereld en Tylor werd al snel na de publicatie van *Primitive Culture* aangehaald als de vader van de antropologie. Er werden weinig vraagtekens gezet bij de theorie van de Britse mytholoog en voor vele jaren volgend was de comparatieve methode van Tylor een standaard deel van de opleiding van een student antropologie. In de analyse van de Britse krantenartikelen is te zien dat deze populariteit niet beperkt bleef tot enkel de academische wereld. Tylors werk werd in alle grote Britse kranten genoemd in het jaar van publicatie, en in de jaren daaropvolgend bleef de antropoloog een referentie voor vele journalisten.

Uiteindelijk brak de term primitive culture los van de exclusieve associatie met Tylor en lijkt het een begrip an sich te zijn geworden. Vanaf 1885 werd de term nog steeds redelijk vaak genoemd in de kranten en was de omschrijving synoniem aan die van Tylor; de antropoloog werd zelf echter niet meer genoemd als verduidelijking. Waar het begrip in de vroege jaren na de publicatie vrijwel uitsluitend tussen haakjes werd gezet referend naar Tylor, kwam dit 15 jaar hierna amper meer voor. Tylor heeft primitive culture in het leven geroepen en de term heeft sindsdien, binnen de negentiende eeuw, een eigen plekje in de woordenschat veroverd. De popularisering van de term die te zien is binnen de Britse kranten impliceert dat het werk van Tylor en zijn term primitive culture zeer waarschijnlijk

invloed hebben gehad op de beeldvorming van 'de ander' in negentiende-eeuws Engeland. ■

Donna Korsuize heeft in 2019 de Bachelor Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam afgerond. Ze is geïnteresseerd in mythologie en wetenschapsfilosofie.

Noten:

1. J.M. 'Hesiod and Theognis', *The Examiner* (26 april 1873) 437.
2. Hugo Koning, *Mythologie* (Amsterdam 2015) 27-29.
3. Ibidem, 22-29.
4. Robert J.C. Young, 'What is the Postcolonial?' *Ariel* 40:1 (2009) 15.
5. Ibidem.
6. Timothy Larsen, 'E.B. Tylor, Religion and Anthropology', *British Journal for the History of Science* 46:3 (2013) 467 – 469.
7. Ibidem, 473.
8. Jack Goody 'What does Anthropology Contribute to World History?' in: *The Cambridge World History. Vol I.* (Cambridge 2015) 261 – 276.
9. Koning, *Mythologie*, 27 – 29.
10. Ibidem.
11. Larsen 'E.B. Tylor, Religion and Anthropology', 474.
12. Edward Burnett Tylor, *Primitive Culture. Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom, Volume 1* (Londen 1871) 67 – 105.
13. Brian V. Street, *The Savage in Literature: Representations of 'Primitive' Society in English Fiction, 1858 – 1920* (New York 1975) 5.
14. Goody 'What does Anthropology Contribute to World History?', 274.
15. Young, 'What is the Postcolonial?', 15.
16. Goody 'What does Anthropology Contribute to World History?', 270 – 276.
17. Idem, 6.
18. Street, *The Savage in Literature*, 5-7.
19. Ibidem, 10.
20. Burnett Tylor, *Primitive Culture*, 1.
21. Ibidem, 9.
22. Ibidem, 10.
23. James Boswell, *The life of Samuel Johnson LL.D.* (Londen 1840) 578.
24. Andrew Von Hendy, *The Modern Construction of Myth* (Bloomington 2002) 70-78.
25. Idem, 83-86.
26. Burnett Tylor, *Primitive Culture*, 10.
27. Ibidem, 28.
28. Ibidem, 28 -35.
29. 'Skill and Invention consequently required', Montrose, Arbroath and Brechin review; and Forfar and Kincardineshire adverstiter (13 februari 1867) 3.
30. W. 'Mr. Darwin on the Descent of Man', *Royal Cornwall Gazette* (20 mei 1871) 6.
31. Ibidem.
32. 'Mr. Lewis M.P., on Savage Life', *Western Morning News* (01 november 1871) 3.
33. 'Ten Great Religions', *The Examiner* (05 augustus 1871) 871.
34. 'Mr. Tylor on Primitive Culture', *The Examiner* (27 mei 1871) 536.
35. 'Primitive Culture', *Tablet* (27 mei 1871) 645.
36. 'Miscellaneous Affairs', *Belfast News-Letter* (26 november 1885) 3.
37. 'The Evening News', *Edinburgh Evening News* (09 december 1885).
38. 'The Evening News', *Edinburgh Evening News* (09 december 1885).
39. 'New Books', *Globe* (23 juli 1885) 6.
40. 'Marriage Under Difficulties', *Cork Constitution* (07 July 1890) 3; 'Notes', *Wells Journal* (17 april 1890); 'Exit Leo', *Globe* (13 mei 1890)
41. British Newspaper Archive, geraadpleegd van <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/search/advanced> (z.d.).

HET VOORRECHT HISTORICUS TE MOGEN ZIJN

Een interview over kritische geschiedschrijving met universitair docent koloniale geschiedenis Karwan Fatah-Black.

Maaïke de Jongh en Rob Bes

Wie zich de afgelopen tijd ook maar enigszins heeft beziggehouden met het publieke debat rondom het slavernij-verleden of de inhoud van de Nederlandse identiteit zal zijn naam ongetwijfeld zijn tegengekomen: historicus Karwan Fatah-Black, in het dagelijks leven universitair docent Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Naast zijn optreden als specialist koloniale geschiedenis in de media, maakte hij recent onder meer deel uit van de redactie van de bundel *Wereldgeschiedenis van Nederland* en verscheen er een groot aantal artikelen van zijn hand. *Skript* sprak met Fatah-Black over de historici die hij bewondert en bewonderde, de rol van het publieke debat en bovenal zijn wetenschappelijke werk.

We wilden beginnen met een vraag over je studententijd: tegen welke historicus of historica keek u toen op?

'Mijn masterscriptie heb ik laten inspireren door C.L.R. James' geschiedenis van de Haïtiaanse Revolutie. Ik heb geprobeerd zoiets voor Curaçao te doen. Ik heb dat boek een halfjaar geleden herlezen, vlak vóór corona. Nog steeds waardeer ik zijn kwaliteiten, zeker wanneer je beseft dat hij dit werk schreef in 1938, nu ruim tachtig jaar geleden. Het boek beschrijft het ontstaan en het verloop van de Haïtiaanse revolutie. Het is heroïsche

geschiedschrijving. Hij vertelt de geschiedenis van de opstand aan de hand van de grote leiders. Het is grappig om te zien dat hij schrijft op een manier die je nu nooit meer zou doen: James maakt bijvoorbeeld hele vileine karakterschetsen. Het is mooi dat op deze manier de nadruk ook op de rol van het individu in die geschiedenis kwam te liggen, maar het is tegenwoordig uit den boze om op een dergelijke gemeene manier karakters te beschrijven. De reden dat ik het herlezen heb is omdat ik graag wil dat het naar het Nederlands vertaald wordt. Het is een heel indrukwekkend boek. Nu probeer ik fondsen te verzamelen om het te laten vertalen, want dat is gek genoeg nog nooit gebeurd. Ik zal het dan zelf voorzien van een inleiding.'

En wie vindt u nu een interessante historicus?

'Ik ben een groot fan van Natalie Zemon Davis. Ze heeft een brede culturele interesse, maar ze is altijd bezig met het zichtbaar maken van de verhalen van mensen uit de marge. Naast Davis zijn de laatste twee boeken die me erg inspireerden *Tacky's Revolt* van Vincent Brown, over een slavenopstand op Jamaica in 1760-1763, en *Bloed in de Rivier* van Marjoleine Kars, over de Nederlandse slavenopstand in Berbice in 1763. De boeken lijken ook op elkaar. Beide auteurs gaan op zoek naar de oorsprong van de opstand en proberen uit elkaar te houden wat in de bron-

Karwan Fatah-Black.

nen nu een constructie van machthebbers is en wat niet. Want de verhalen die als bronnen worden aangehaald zijn de enige bronnen die we hebben. Hoe kijk je echt kritisch naar wat daar geproduceerd wordt als verhaal en hoe schrijf je daar zelf over? Dat vind ik heel interessant, en spannend ook. Ik zou graag een keer de tijd en rust hebben om zoiets te doen voor de slavenopstand op Curaçao in 1795.'

Hoe ziet u uzelf als historicus? Wat is een korte samenvatting van uw werk?

'De rode draad in mijn werk is eigenlijk: Nederlandse geschiedenis is koloniale geschiedenis. Die twee staan niet los van elkaar. Ik probeer te stimuleren dat mensen nadenken over hoe die periode ook het Nederland van nu heeft gevormd. Maar dat is meer de publiekscant, daar ben ik in mijn onderzoek helemaal niet zo mee bezig. Ik ben nu bezig met een artikel over hoe het dagelijks leven van tot slaaf

gemaakten op een plantage eruitzag, en dan vooral buiten werktijd. Ik wil kijken hoe die mensen die werkten en woonden op een plantage een gemeenschap vormden buiten het geadmireerde stuk. Er wordt bijvoorbeeld altijd gezegd dat ze de hele dag moesten werken, behalve op zaterdag. Dan waren ze vrij en kregen ze de mogelijkheid om hun eigen kostgrondje te verbouwen. Maar je kan een kostgrondje helemaal niet onderhouden door daar één middag per week op te werken. In de administratie van de plantage staan ook heel veel mensen als 'nutteloos' geregistreerd. Werkten zij misschien op de kostgronden? Zij waren vanuit het oogpunt van de plantagehouders totaal oninteressant, dus het werk dat zij leverden aan de plantage voor de dagelijkse voedselvoorziening van de gemeenschap telde niet.

Het is een mooi en interessant onderzoek om te doen, maar dat staat mijlenver af van het geschreeuw over nationale identiteit en het slavernijverleden.

Ik word vaak gevraagd om iets te zeggen over het Nederlandse koloniale verleden in de media, omdat ik academisch historicus ben die zich bezighoudt met dit onderwerp. Ik wil daar best wat over zeggen, maar het is toch gek dat ik in mijn werk eigenlijk met hele andere vraagstukken bezig ben en dat daar maar weinig mensen in geïnteresseerd lijken te zijn. Het verhaal dat de media willen horen is een stuk ongenueanceerder en vrij basaal. Het heeft heel weinig te maken met ontwikkelingen binnen het historisch onderzoek over dit onderwerp. Of dat nou mijn gepriegel is met die plantageadministratie of die mooie geschiedenissen die over de slavenopstanden worden geschreven: deze onderzoeken dringen niet door tot dat publieke debat.'

Als er in de media gesproken wordt over het slavernijverleden wordt emeritus-hoogleraar Piet Emmer vaak als uw tegenspeler opgevoerd. Er is schijnbaar sprake van twee kampen. Is die opdeling wel zo scherp, zowel binnen als buiten de academische wereld?

'Academisch gezien stelt Piet Emmer nog maar weinig voor. Hij doet al twintig jaar geen onderzoek meer, de laatste keer dat hij een *peer-reviewed* artikel heeft geschreven is al tijden geleden. De stukken die hij nu nog schrijft bevatten bijna geen of helemaal geen voetnoten. Hij fungeert als publiek figuur die een heel voorspelbaar verhaal houdt, waarbij hij geen gebruik maakt van nieuwe wetenschappelijke inzichten. We zijn als historici een gemeenschap van mensen die met elkaar in gesprek zijn en ook van mening verschillen, maar om daarin relevant te blijven moet je wel goed onderbouwd onderzoek publiceren.

Wat hij doet is een geschiedverhaal presenteren alsof macht niet bestaat. Zo blijkt uit veel plantageadministraties dat maar een klein percentage van de mensen die daar te werk gesteld werden is

gevlucht. Hij concludeert vervolgens dat deze mensen verkózen om op de plantages te blijven. Terwijl er allerlei redenen waren waarom zij daar bleven, redenen die niet zo veel te maken hadden met vrije wil. Zo stond op vluchten de doodstraf. Daarnaast wilden ze hun familie misschien niet achterlaten, of durfden ze niet met de hele familie tegelijkertijd te vluchten. Misschien wisten ze niet waar ze heen moesten. Dus ja, verkozen... Als je op deze manier geschiedenis schrijft, besef je dus niet dat macht een grote factor is. Dat macht de geschiedenis, de geschiedschrijving en de bronnen heeft gevormd.

De academische wereld heeft dus geen boodschap aan Emmer. Hij heeft in Nederland vooral een groot platform omdat het appelleert aan een bepaalde ideologie; een wit, Europees, Nederlands superioriteitsgevoel. Piet Emmer sluit hier goed bij aan omdat hij deze mening onderbouwt met standpunten die wetenschappelijk lijken.'

Het gedachtegoed dat Emmer vertegenwoordigt komt dus niet terug in de academische geschiedschrijving?

'Nee, historici stellen nu andere vragen als ze onderzoek gaan doen. Ze zijn niet bezig met het publieke debat maar doen onderzoek naar het verleden. Het is echt een andere wereld. Om een voorbeeld te noemen: een aantal van mijn studenten waren, een beetje door mij aangestoken natuurlijk, onderzoek gaan doen naar manumissie en emancipatie. Voor de duidelijkheid: manumissie is vrijlating uit de slavernij, emancipatie is op eigen benen kunnen staan. Zij vroegen zich af hoe dat proces van vrijlating precies te werk ging en wat er vervolgens met de vrijgelatenen gebeurde. Heel lang werd onderzoek gedaan door te tellen hoeveel mensen er waren vrijgelaten. De vragen die werden gesteld waren bijvoorbeeld of mensen met een lichtere huidskleur sneller worden vrijgelaten dan mensen met een donker-

dere huidskleur. Maar deze studenten stelden heel andere vragen: zit er misschien een genderaspect aan? Maakt het uit of je door een man of door een vrouw wordt vrijgelaten, of maakt het uit dat je man of vrouw bent? En dan zie je op eens nieuwe dingen. Het bleek dat mannen vaak alleen individuen vrijlaten, terwijl vrouwen vooral groepjes of gezinnen vrijlaten. Ook vroegen de studenten zich af wat er gebeurde met de nazaten van de vrijgelatenen. Om dit te achterhalen moesten ze hun hele levenspaden uitstippelen. Dat is echt historische ambacht, ze moesten eindeloos bronnen doorspitten. In de eerste instantie keken ze naar bronnen uit één kolonie, maar de vrijgelatenen migreerden ook. Ze moesten dus hele migratiestromen achterhalen. Daar komen dan erg mooie verhalen uit. De kleinkinderen van een veldslaaf die een kroeg runnen in een havenstad twee kolonies verderop. En in het publieke debat komen we niet verder dan 'mag je de term Gouden Eeuw nou wel of niet gebruiken?.'

Je geeft aan dat er een grote discrepantie is tussen het academische debat en het publieke debat. Is er ook een verschil tussen Karwan Fatah-Black de historicus en Karwan Fatah-Black de opiniemaker?

'De uitspraken die ik doe in het publieke debat zijn ook niet zozeer op de wetenschap gebaseerd. Er is bijvoorbeeld geen wetenschappelijk antwoord op de vraag of het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen mag blijven staan of niet. Wel vind ik dat het je taak is als professionele historicus om duiding te geven, om te laten zien dat een standbeeld meer is dan alleen maar een stukje geschiedenis. Dat het ook een interpretatie van die geschiedenis is, uit een bepaald historisch moment. Maar er is geen wetenschappelijk antwoord op de vraag: is het erg als het beeld blijft staan? Of: is het goed als het wordt weggehaald? Wat zijn daar de gevolgen van? Ik kan dat niet overzien. Dat ik in de media ver-

kondig dat het misschien wel goed is als dat standbeeld weggaat, is dan ook alleen mijn persoonlijke mening, niet mijn wetenschappelijke antwoord.'

Hoe staat de historische wetenschap, denkt u, er over tien jaar bij?

'Ik hoop dat we een aantal goede dingen van deze tijd weten vast te houden. Ten eerste zijn we als vakgebied echt geprofessionaliseerd. De manier waarop we publiceren en onderwijs geven is veel wetenschappelijker; peerreview is nu de standaard. Ten tweede is de historische wetenschap nu meer internationaal georiënteerd. Zowel de onderzoeksonderwerpen, de bronnen als de academische gemeenschap zijn niet meer beperkt tot nationale kaders. Wat ook een mooie ontwikkeling is, maar tegelijkertijd een risico, is dat we veel meer toegang hebben tot primair bronnenmateriaal. We rennen soms heel makkelijk het archief binnen om daar de mooie vondsten uit te halen, maar we hebben niet altijd meer het overzicht over de al geschreven literatuur. Anderen hebben diezelfde bronnen eerder bekeken. Juist die interpretaties zijn nodig als je kritische geschiedenis wilt bedrijven. Je moet op zoek naar perspectieven en stemmen die je normaliter niet direct vindt.

Een andere kritische kanttekening is ook dat het nog steeds zo is dat hoewel tweede, derde generatie migrantenkinderen erg geïnteresseerd zijn in geschiedenis, zij onze opleidingen niet zien als de plek om naartoe te gaan om te studeren. Ik hoop dat daar ook verandering in komt. Het is daarvoor misschien nodig om geschiedenis als wetenschap breder te trekken dan de bestaande opleidingen. Geschiedenis is zo'n elementair deel van wat mensen zijn en doen. Professionele historici hebben het voorrecht daar mee bezig te zijn. Binnen de academische wereld zie ik soms de neiging tot het creëren van een ivoren toren, en een houding van: 'Alleen in onze instituten en in onze krin-

gen bedrijven we wetenschap, wat anderen doen is onzin'. Zo bescherm je iets wat volgens mij het beschermen niet waard is: we kunnen ook de professionaliteit van het vak behouden en tegelijkertijd de kring van mensen die daar mee bezig zijn vergroten.'

Om het af te ronden: de klassieke vraag. Wat zou u adviseren aan toekomstige geschiedenisstudenten?

'Je specialiseren, zelfs als je daar niet mee bezig blijft. Volgens mij leer je het meeste als je diep in een onderwerp duikt. Ook *transferable skills* die je ergens anders ook weer kan gebruiken. Generalisten zijn machtswellustelingen [lacht]. Je kan echt beter een vakidoot zijn dan iemand die overal een beetje een mening over heeft. Uiteindelijk zit daar de schoonheid van het vak in.'

Hartelijk bedankt.

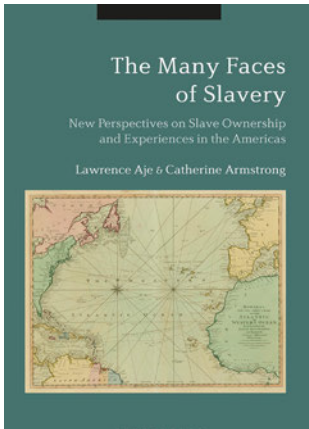
THE MANY FACES OF SLAVERY

Hoewel de plantage lange tijd de context vormde waarin slavernij in de Atlantische wereld bestudeerd werd, hebben steeds meer historici zich in de laatste decennia afgezet tegen deze volgens hen eenzijdige visie op het slavernijverleden. Deze historiografische reactie op wat Karwan Fatah-Black “agricultural myopia” (2020, 1) heeft genoemd, komt niet voort uit de overtuiging dat onderzoek naar het systeem van plantageslavernij misleidend of onterecht zou zijn – deze vorm van slavernij kwam immers verreweg het meeste voor –, maar moet gezien worden als een poging het bestaande beeld te verbreden. Dit laatste vormt het doel van de bundel *The Many Faces of Slavery* onder redactie van Lawrance Aja en Catherine Armstrong. Aan de hand van veertien artikelen wordt getracht de diverse ervaringen van slaafgemaakten en slavenhouders in beeld te brengen. Slavernij was een dynamisch systeem dat, zo beargumenteren de redacteurs, door de tijd en ruimte heen verschillende vormen aannam.

De bundel, waar veertien verschillende auteurs uit de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk aan mee hebben gewerkt, is voortgekomen uit twee conferenties georganiseerd door Aja, Armstrong en Lydia Plath in 2014 en 2015. De artikelen zijn in de bundel onderverdeeld in drie delen. Het eerste deel

– *Documenting Non-Traditional Slavery and Slaveholding* – bestaat uit artikelen met ieder een niet-traditionele groep slavenhouders als onderwerp: Sefardische Joden, verschillende groepen oorspronkelijke bewoners van Amerika, en vrouwelijke slavenhouders in zowel Amerika als het Caribische gebied. In het twee deel – *The Politics and Economics of Atypical Forms of Slavery and Slaveholding* – ligt de nadruk op de systematische context waarin slavernij opereerde. Hierbij komen verschillende vormen van slavernij aan bod zoals “corporate slavery”, “militarized slavery” en “slave leasing”. Het derde en laatste deel – *Social Mobility on the Margins of Slavery, Freedom and Slave Ownership* – bevat artikelen die de grens tussen slavernij en vrijheid verkennen. De auteurs laten zien dat de categorieën “slavery, freedom and slave ownership” lang niet altijd duidelijk waren afgebakend.

De brede opzet van het boek – “[the examination of] the plurality of slaveholding and slave experience” (1) – maakt dat *The Many Faces of Slavery* als bundel weinig inhoudelijke structuur heeft. De veertien korte artikelen hebben niet alleen uiteenlopende onderwerpen, maar verschillen ook wat betreft vorm, methode en brongebruik. Deze grote verscheidenheid is zowel een sterkte als een zwakte van het boek. Sommige artikelen hebben de vorm van een essay, waarbij het onderwerp besproken wordt aan de hand van literatuur. In andere artikelen

Lawrence Aje and Catherine Armstrong (eds.), *The Many Faces of Slavery: New Perspectives on Slave Ownership and Experiences in the Americas*, Bloomsbury, 2020; ISBN 978-1-3500-7142-1; hardcover; 241 pagina's; €107,99.

presenteren de auteurs hun eigen onderzoek op basis van bronmateriaal. Het meest geslaagd waren de artikelen waarin de lezer door middel van het onderzoek van de auteur aan het denken werd gezet en waarbij de auteur zijn of haar onderzoekconclusies kon verbinden aan actuele historiografische debatten en vraagstukken.

Het artikel van Brent R. Weisman, 'Something Close to Freedom: The Case of the Black Seminoles in Florida', is een geslaagd voorbeeld van een essay dat methodologische en conceptuele vraagstukken weet te bespreken aan de hand van een historische casus. Door de vraag te stellen hoe we de relatie tussen de Seminole Indianen – slavenhouders – en de Zwarte Seminoles – slaven – het best kunnen begrijpen bevraagt hij het traditionele beeld van het concept eigendom. Om ook deze niet-traditionele vormen van slavernij te kunnen zien en te kunnen bestuderen moeten we volgens Weisman onze eigen theoretische aannames en generalisaties altijd blijven bevragen.

Twee auteurs die hier in hun

eigen onderzoek goed in slagen zijn Christa Dierksheide en Emily West. Zo laat Dierksheide in haar stuk over "slave leasing" op Thomas Jefferson's Monticello zien dat er naast het huren en verkopen van slaven een extra dimensie van slavernij bestond die de minder vermogende inwoners van de Zuidelijke Verenigde Staten in staat stelde zichzelf financieel te verrijken. Waar Dierksheide een bijdrage levert aan het begrip van de complexiteit van slavernij en slavenbezit, doet West dit in haar artikel met betrekking tot het concept vrijheid in relatie tot de vrije mensen van kleur in de Zuidelijke Verenigde Staten. In het begin van de 19^e eeuw verzochten verschillende vrije mensen van kleur de staat om tot slaaf gemaakt te worden. West bespreekt in haar artikel de institutionele context van deze "enslavement requests" en onderzoekt de beweegredenen die mensen ertoe bewoog 'vrijwillig' in slavernij te treden. "At the margins – the edges – of the regime, slavery was complicated and often raises more questions than it answers." (204) Deze samenvattende zin is niet alleen van toepassing op het goede en originele stuk van West, maar raakt aan de gehele bundel. Het is de verdienste van *The Many Faces of Slavery* dat deze complexiteit van het systeem van slavernij naar de voorgrond wordt gebracht om zo ons bestaande beeld over slavernij, vrijheid en eigendom te verrijken. ■

Marie Keulen volgt de research master Colonial and Global History aan de Universiteit Leiden. Ze is geïnteresseerd in vroegmoderne Atlantische en Caribische geschiedenis en de relatie tussen koloniale structuren en de praktijk van het alledaagse leven.

DE MICROKOLONIE: KOLONIALE IDENTITEIT OP PASSAGIERSSCHEPEN

Recent deed ik kort onderzoek naar de representatie van Brits-Indische koloniale identiteit tijdens de overtocht tussen Londen en Mumbai. Ik zag hoe de koloniale cultuur zich al manifesteerde op de schepen in de Rode Zee en de Indische Oceaan en hoe zo de grens van Brits-Indië naar het westen verschoof. Dit onderzoeksperspectief is vrij nieuw in de historiografie en waar er steeds meer aandacht is voor de Britse en Franse koloniale identiteit, blijft het onderzoek naar Nederlandse koloniale identiteit aan boord achter. Dit is het hiaat dat Coen van 't Veer poogt op te vullen met zijn boek *De Kolonie op Drift*, een publicatie van zijn doctorale dissertatie. *De Kolonie op Drift* is een literatuurstudie, die gebruik maakt van fictieve literatuur over de overtocht tussen Nederland en Nederlands-Indië. Van 't Veer ziet het schip als onderdeel van de koloniale ruimte en als een 'contact zone' voor koloniale ontmoetingen. Hier komt de koloniale identiteit dus volledig tot uiting, zo stelt hij. De fictieve verhalen over de overtocht representeren deze ontmoetingen en identiteit. Hij baseert zich hierbij op het befaamde werk van Edward Saïd, *Culture and Imperialism*, waarin Saïd

Coen van 't Veer, *De Kolonie op drift*, Uitgeverij Verloren, 2020; 978 90 8704 825 9; hardcover; 320 pagina's; €29,00.

stelt dat fictieve literatuur een middel was om koloniale ideologieën en ideeën van Europese superioriteit uit te dragen en zo het koloniale project te legitimeren. Dit is ook te zien in Nederlandse koloniale literatuur, beargumenteert Van 't Veer. In zijn studie traceert hij de representatie van deze ideeën aan de hand van vier categorieën: geografie, stand en status, gender en etniciteit.

Van 't Veer is een literatuur-wetenschapper en geen historicus. Toch laat

Van 't Veer zien hoe verfrissend het kan zijn voor historici om kennis te nemen van literatuurstudies. Juist dit soort studies kunnen historici een nieuwe, interdisciplinaire blik geven op de ontwikkeling van koloniale identiteit. Door een analyse van literaire werken laat Van 't Veer zien hoe koloniale en raciale ideologieën in de literatuur functioneerden als legitimering voor koloniale overheersing. Ook toont hij hoe de koloniale identiteit en cultuur verweven waren met politieke, economische en sociale ontwikkelingen in Nederland en haar koloniën. Juist wanneer de koloniale identiteit onder druk kwam te staan door deze ontwikkelingen, werden de verschillen extra benadrukt om de Europese superioriteit te legitimeren.

Dat Van 't Veer geen historicus is, laat zich zien. De historische analyses, die moeten verklaren hoe koloniale literatuur ontwikkelt, zijn hier en daar kort door de bocht en niet altijd duidelijk toegepast op de analyses van de literaire werken. Hoe de representatie van koloniale identiteit te verklaren is vanuit historische ontwikkelingen wordt daardoor niet altijd duidelijk.

Een algemener probleem is de *scope* van de studie. De brede temporale en thematische aanpak van Van 't Veer zorgt ervoor dat zijn analyses oppervlakkig blijven. De wens om alle aspecten van de koloniale identiteit te onderzoeken, leidt ertoe dat de studie inboet aan diepgang. Vooral de literair-historische verklaringen hebben hieronder te lijden. Als lezer blijf je achter met vragen, die Van 't Veer nu eenmaal niet allemaal kan beantwoorden vanwege de omvang van het onderzoek. Dit probleem wordt versterkt door de keuze voor een chronologische opbouw van de studie. De vier categorieën van representatie worden opgebroken in meerdere tijdsvakken, maar er blijkt niet altijd evenveel verandering plaats te vinden in de representatie van deze categorieën. Het resultaat is dus veel her-

haling, zonder genoeg nieuwe ontwikkelingen. Een thematische opbouw zou wellicht beter hebben gepast, waarbij elk hoofdstuk een andere categorie van representatie van koloniale identiteit behandelt. Dit zou het probleem van herhaling wegnemen en ruimte overlaten voor meer diepgaande analyses en verklaringen.

Deze kritiekpunten nemen niet weg dat de studie van Van 't Veer de historiografie van de Nederlandse koloniale identiteit nieuw leven inblaast. De focus op koloniale identiteit en ontmoetingen op het schip als een soort microvorm van de koloniale samenleving geven inzicht in de ontwikkeling van koloniale cultuur en sociale mobiliteit. De analyse van representaties van klasse, gender en etniciteit – hoewel ingegeven vanuit een Europees koloniaal en raciaal perspectief – geeft aan hoe deze mengelmoes van identiteiten samenkam om zo de Europese superioriteit en de legitimiteit van het Europees kolonialisme te bevestigen voor het Nederlandse publiek. Als historici zijn wij soms schichtig met het gebruik van onconventionele bronnen, zoals literatuur. Van 't Veer laat zien dat juist fictie bij uitstek het medium is om koloniale identiteit en legitimering te traceren. ■

Dana van Vliet studeert Colonial and Global History en International Relations aan de Universiteit Leiden. Zij is geïnteresseerd in transnationale laat-koloniale instituten en netwerken. Momenteel doet zij onderzoek naar internationale netwerken van anti-koloniaal activisme in Amsterdam.

GRONDPRIVATISERING EN 'THE RIGHT TO BUY'

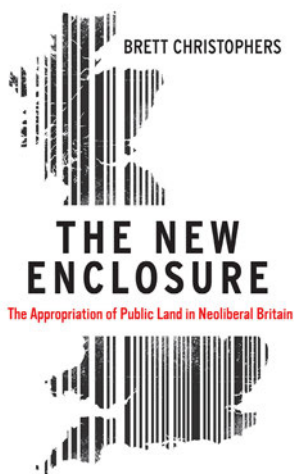
Afgelopen jaar zijn er weer twee boeken over de Britse neoliberale geschiedenis verschenen. Anders dan anders richten de auteurs van deze werken zich niet alleen op het ideologische narratief, maar kijken ze ook naar de praktische uitvoering van het neoliberalisme. Daarmee geven economisch geograaf Brett Christophers en historicus Guy Ortolano, ondanks een aantal tekortkomingen, een interessant en vernieuwend perspectief op de geschiedenis van het Britse neoliberalisme, dat bovendien ook voor Nederlands onderzoek als inspiratiebron kan dienen.

Christophers begint zijn onderzoek stellig: wil je het neoliberalisme in Groot-Brittannië begrijpen, dan moet je niet kijken naar thema's als financialisering, maar naar de verkoop van publieke grond. Na 1979, het jaar dat Margaret Thatcher aan de macht kwam, werd grondprivatisering volgens Christophers namelijk het fundamentele onderdeel van het Britse neoliberale beleid. Het gaat hierbij om stukken land die in bezit waren van *public bodies*, maar door overheden verkocht zijn aan private partijen; land dat na de Tweede Wereldoorlog onder keynesiaans beleid (de tegenhanger van het neoliberalisme) juist werd genationaliseerd voor publieke doeleinden. Christophers laat vervolgens zien hoe dit beleid veranderde en dat in de jaren tachtig het idee heerste dat publieke grond 'wasted' was. Onder Thatcher begon de Britse overheid dan ook grond te verkopen, met als resultaat dat in de volgende veertig jaar zo'n 2 miljoen hectare aan land, 10 procent van

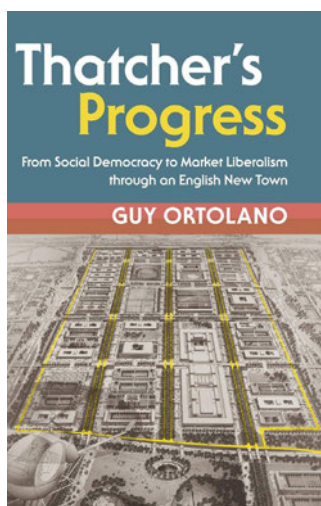
de gehele Britse landmassa, werd verkocht voor zo'n 400 biljoen pond. Het ging hierbij niet alleen om woongrond, maar ook om land van bijvoorbeeld Defensie en zelfs speeltuinen. Christophers laat daarbij zien wat voor argumenten gebruikt werden voor privatisering: zo zou de grond meer waard worden, kon het de lokale gemeenschap helpen, leverde het banen en dus economische groei op, zouden er meer woningen komen en werd er al met al efficiënter gebruik gemaakt van land.

Daarmee geeft Christophers op inzichtelijke wijze weer hoe liberaal beleid in de praktijk uitvoering kreeg, maar zijn lezing van het neoliberalisme, dat dus de kern vormt van zijn onderzoek, is opvallend genoeg gebrekkig. Zo begint hij met een aanval op voorgaand onderzoek naar het neoliberalisme door te stellen dat daarin geen concreet onderscheid wordt gemaakt tussen het liberalisme en neoliberalisme. Hij zal dit naar eigen zeggen daarentegen wel doen. Vervolgens stelt Christophers dat in de tijd van het liberalisme er simpelweg geen publieke sector was om te privatiseren, maar onder het neoliberalisme juist wel. Daarmee legitimeert Christophers de noodzaak van zijn onderzoek: 'what is truly original about neoliberalism is perhaps the privatization of public ownership', iets dat hij in *The New Enclosure* aantoont. Hij vergeet echter dat ook in veel neoliberalismeonderzoek juist wel aandacht wordt besteed aan de verschillen tussen het liberalisme en neoliberalisme. Het neoliberalisme gaat namelijk niet alleen over privatiseren, maar ook over het reguleren van de markt. De overheid moet de markt dus

Brett Christophers, *The New Enclosure. The Appropriation of Public Land in Neoliberal Britain*, Verso Books, 2019; 9781786631596; paperback; 384 pagina's; € 17,99.

Guy Ortolano, *Thatcher's Progress. From Social Democracy to Market Liberalism Through an English New Town*, Cambridge University Press, 2019; 9781108482660; hardcover; 316 pagina's; € 40,99.

niet enkel aanjagen door deze volledig vrij te laten of te privatiseren, maar ook door een raamwerk te creëren waarbinnen de markt zijn werk kan doen, bijvoorbeeld via wetgeving of verzelfstandigde overheidsinstanties. Andere auteurs hebben dit op verschillende wijzen al aangetoond en het is jammer dat Christophers zijn betoog zo fel begint met het onterecht onderuithalen van deze studies. Daarnaast miskent Christophers het gegeven dat binnen het neoliberalisme regulering van de markt en privatisering juist naast elkaar bestaan; het is dus geen of-of zaak.

Verder is de impliciete politieke agenda van Christophers ook opvallend. Hoewel hij resoluut stelt dat het geen politiek betoog betreft, is uit zijn schrijfstijl en woordkeuzes duidelijk op te maken dat hij zich wil verzetten tegen grondprivatisering. Zo stelt hij dat dit onderwerp iedereen iets aangaat, er actief moet worden nagedacht over oplossingen en dat sommige zaken gewoonweg fout zijn. Christophers werk krijgt daardoor soms een polemisch karakter, met als gevolg dat de overtuiging van het eigen gelijk een mogelijk tegenargument in de weg zit. Enige nuancering was dus wel op zijn plaats geweest. Desalniettemin is *The New Enclosure* een zeer interessant boek over een onderwerp dat nog nauwelijks onderzocht is. Om het boek goed te kunnen volgen is wel enige kennis van de Britse moderne geschiedenis vereist, evenals een beetje lezersgeduld, maar uiteindelijk biedt het een belangrijk perspectief op de Britse geschiedenis vanaf Thatcher tot vandaag de dag. Daarmee zegt het boek niet alleen iets over het verleden, maar ook over de manier waarop de Britse privatisering tegenwoordig in elkaar zit en nog altijd het leven van velen Britten beïnvloedt.

Het werk van Guy Ortolano neemt een heel andere toon aan, maar gaat ten dele over dezelfde zaken. In *Thatcher's Progress* analyseert Ortolano de ontwikkeling van Milton Keynes, de meest bekende *New Town* in Groot-

Brittannië. Milton Keynes begon in 1967 als een sociaaldemocratisch project met enorme overheidsplanning. Daarin stonden specifieke ideeën over de manier van leven, vrije tijd, onderwijs, vervoer en de positie van de vrouw centraal. Zo moest de stad een monorail krijgen om daarmee te zorgen voor veiligheid en mobiliteit. Ook zouden gezinnen in nieuwgebouwde, moderne huizen een prettig onderkomen moeten vinden. De monorail is er uiteindelijk niet gekomen, maar Milton Keynes heeft zich tussen 1967 en 1992 wel ontwikkeld tot een New Town dat met zijn handige locatie tussen Londen, Birmingham, Oxford en Cambridge erg geliefd was.

Wat Ortolano vervolgens laat zien is belangrijk om de Britse moderne geschiedenis te begrijpen. Milton Keynes begon namelijk vanaf de jaren zeventig te veranderen: het *welfare state modernism* werd minder geliefd en bewoners wilden, aangestuurd door *the right to buy* als overheidsbeleid, liever eigen woonbezit. Daarbij was er bovendien de wens om niet langer in door de overheid gebouwde modernistische huurhuizen te wonen, maar een eigen keuze te maken voor het klassieke bakstenenhuis. Deze veranderingen hadden verstrekkende gevolgen: waar in 1977 bijvoorbeeld nog drie op de vier huizen uit huurwoningen bestond, was dit binnen veertien jaar nog maar één op de vier. Daarmee laat Ortolano op slimme doch impliciete wijze zien hoe in de geschiedenis van Milton Keynes de omslag van de sociaaldemocratie naar het marktliberalisme, door anderen aangeduid als neoliberalisme, te lezen is.

Om zijn betoog te onderbouwen heeft Ortolano enorm veel brononderzoek verricht. Aan de hand van een chronologische opbouw verschijnt vervolgens een uiterst interessante weergave van de geschiedenis van Milton Keynes. Daarbij weet de auteur sociaalmaatschappelijke situaties, waarbij ook de stem van bewoners voorbijkomt, goed te koppelen aan planologische ontwikkelingen. Gevolg

hiervan is echter wel dat het boek weinig analyserend is. De ideeën over in wat voor type woningen mensen willen wonen, worden bijvoorbeeld slechts zeer impliciet gekoppeld aan een analyse over veranderingen in het politieke denken. Ortolano laat dit aan de lezer zelf over. Ook wordt de geschiedenis van Milton Keynes weinig in een breder politiek narratief besproken en daarmee maakt het boek de ondertitel dus ook niet helemaal waar. Desondanks is *Thatcher's Progress* zeker wel het lezen waard, want het is zelden dat een stad op papier zo tot leven komt. Bovendien geeft Ortolano vele inzichten in de stadsgeschiedenis van een van 's werelds bekendste New Towns.

The New Enclosure en *Thatcher's Progress* geven uiteindelijk elk op eigen wijze een toevoeging aan de historiografie over de Britse politieke geschiedenis. Christophers en Ortolano tonen aan dat om Groot-Brittannië te begrijpen, de aandacht juist moet worden gevestigd op meer praktische onderwerpen als grondprivatisering en New Towns. In beide onderwerpen is de omwenteling van het Keynesiaansisme en de sociaaldemocratie naar het neoliberalisme van Thatcher te lezen, zij het soms op impliciete wijze. ■

Anna Teijeiro Fokkema volgde de Onderzoeksmaster Geschiedenis aan de UvA en schreef haar scriptie over de Amsterdamse kandidatuur voor de Olympische Spelen in 1992, daarbij kijkend naar de politiek, het bedrijfsleven, ruimtelijke ordening en protest.

DOCUMENTAIRE PUTIN: A RUSSIAN SPY STORY

De documentaire *Putin: A Russian Spy Story* vertelt hoe een middelmatige spion de machtigste man van Rusland werd. In drie delen wordt teruggekeken op de komeetachtige loopbaan van Vladimir Poetin, die begon in een schimmige wijk van Leningrad en hem uiteindelijk tot achter de gouden deuren van het Kremlin zou brengen. De interviews met schrijvers, diplomaten, oud-collega's en in ballingschap verkerende dissidenten schetsen een beeld van een meedogenloze straatvechter en 'fixer', wiens wereldbeeld en politieke stijl diep zijn geworteld in de jaren van de Koude Oorlog. Het is een karakterschets die na de vergiftiging van oppositieleider Alexej Navalny op het vliegveld in Tomsj in augustus 2020 nog weinig mensen zal verbazen.

In het eerste deel van dit drieluik zien we hoe Vladimir Poetin al vanaf een jonge leeftijd had besloten om iets van zijn leven te maken. Tijdens zijn jeugd in Leningrad raakte hij helemaal in de ban van Max Otto von Stierlitz: de sovjetversie van James Bond, die als dubbelagent voor Rusland strijdt tegen de Nazi's. Dit voorbeeld zou Poetin ertoe hebben bewogen om een carrière in de veiligheidsdienst na te streven. Net als Stierlitz zou hij met zijn charme en sluwheid het vaderland behoeden voor buitenlandse bedreigingen. Het lukte hem om in dienst te komen van KGB en hij werd in 1985 gestationeerd in Dresden. Dit was een ontzuenderende ervaring voor Poetin. Hij bevond zich in een ambtenarenwereld die niet minder kon gelijken op die van Stierlitz.

Het uiteenvallen van de Sovjet-Unie maakte een abrupt einde aan Poetins carrière in Dresden. Hij keerde terug naar

Leningrad en trad in dienst bij de burgemeester Anatoli Sobtsjak. Poetin kwam in een chaotische wereld terecht waarin gewapende criminele bendes de dienst uitmaakten. Aan de zijde van Sobtsjak ontpopte hij zich tot een betrouwbare *crime fighter* voor wie het doel de middelen heiligt. Na zijn tijd in Sint-Petersburg ver trok Poetin naar Moskou waar hij werd opgemerkt door president Boris Jeltsin, die hem uiteindelijk als opvolger aanwees. Eenmaal in het Kremlin, begon Poetin met het consolideren van zijn macht.

Deel twee en drie gaan over het presidentschap van Poetin. We zien hoe hij Rusland na de roerige Jeltsin-jaren stabiliseert, maar tegelijkertijd alle oppositie vernietigt. Hij legt de media aan banden, breekt de macht van de oligarchen en creëert een patronagenetwerk dat hem en zijn kleine groep begunstigden de maximale controle garandeert over de economie. Als een Tsaar omringd door zijn bo-jaren zit hij na twintig jaar nog stevig in het zadel. Maar tegen welke prijs? 'Hij is een tragische figuur', zegt zijn voormalige campagne strateeg. Poetin is inmiddels een gevangene van zijn eigen systeem. Zijn vijanden gunnen hem geen aangenaam pensioen. Voor de kijker van dit drieluik is het duidelijk dat het spionage verhaal van Poetin en dat van Rusland uiteindelijk zal eindigen als een grote tragedie.

Putin: A Russian Spy Story is te zien op NPO plus

TIBBE JONKER

In this paper I explore various layers of meanings that Germans used to attribute to the Sarotti-Mohr in the post-colonial period. The main focus lies on the unique status of colonial subjects in Weimar Germany. After signing the Treaty of Versailles, Germany lost its colonies. As part of a wider desire to revise this Treaty, many Germans wanted to regain their former status as a colonial power. This had a unique effect on the representation of colonial subjects in German advertisements. However, the Sarotti-Mohr is also to be acknowledged in its transnational context. Hence, I situate this advertising figure in a longer European tradition of representing African people. This paper will conclude with a case study which explores the mutual effects of the Sarotti-Mohr and the ideal of The New Woman, using Homi K. Bhabha's concept of fetishism.

DONNA KORSUIZE

This research looks at the use of the term 'primitive culture' in British newspapers in the nineteenth century. After Edward Tylor's scientific book *Primitive Culture* came out in 1871, the usage of the term increased significantly in newspapers all across Britain. The premise of the book was the idea that civilisations that had not yet reached the development of British society were less mature and needed to be treated as such. Tylor's influence on the view of the British public towards non-native cultures is analysed in this article.

ROSA UIJTEWAAL

This research paper aims to compare representations of the British working man with the colonial 'Other' in British colonies at the World Exhibition of 1851 in London. The World Exhibition was a moment for Britain to demonstrate its superiority, and partly shaped a national identity. The upcoming British middle class, in need of an identity, reconciled itself with decency, cleanliness, and moralism. I argue that before 1851 a contrasting discourse applied to the working class as to the colonial subjects equally, who were depicted as foul, perverse, or childlike. The World Exhibition briefly changed this. Initial fears of working class revolts at the Exhibition during Shilling Day faded, when entry fees were decreased to a shilling. Representations during the Great Exhibition highlighted Britishness and alienated all, even Western, foreigners. The Other was foreign and class differences were temporarily overlooked.